DE NIEUWE STEM

10

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
ACHTSTE JAARGANG / OCTOBER 1953

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / H. J. POS / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM — *voor Vlaanderen:* MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS — *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Hogereinde 19, Ouderkerk a. d. Amstel. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaar-abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELDBIBLIOTHEEK

AMSTERDAM
Admiraal de Ruyterweg 545
Giro 1677

ANTWERPEN
Lange Koepoortstraat 2
Giro 316339

INHOUD

blz.

Victor E. van Vriesland, Oogst 545
Nico Rost, Zware voetstappen in de vroege morgen 546
F. van Sandwijk, De „Derde Weg" die wij moeten banen (verv.) 549
Guus Valleide, Een Wandelende pijn 559
Chr. Terpstra, Hindeloopen 567
E. Smedes, Johannes annexeert Dionysos en Attis 579
Bertien Buyl, Verhaal voor Rogier 586
Chr. Kroes-Ligtenberg, Hollandse Patriotten op het Château de Watte 591
Kort Bestek 604
Bonae Literae 607

Victor E. van Vriesland

OOGST

Vroeg in den morgen nog, vroeg in den morgen,
Het duister kruis van de drie harde houten,
't Begroende druifstaketsel, bleef nauw zichtbaar:
Bloei overstelpte 't met een overwoekering.
Die kracht komt voort uit duurzaamheid. Ik liep
Mijn wijnberg af. Daarginds lag Colombier
Nog blakend in dezelfde zon waarin
De geest versmachtte van Belle van Zuylen,
Zoo tergend teer, aan wie regen ontbrak,
De regen uit haar grijze vaderland,
En haar ranken verdroogden aan den wijnstok.
Het steile keipad daalt naar den terrasmuur.
Elke stap hier was mij sedert mijn kindsheid
Al op den tast vertrouwd. Het beurtgezang,
Mannen en vrouwen, hief plotseling aan:
De pluk begon. Een jongen kwam mij vragen
— 't Bovenlijf bloot, donker de teenen rugmand —
Of niet de nieuwe kuip meer naar het poortje
Verplaatst moest worden. En de lucht was dun
En schroeiend. Mijn voet stokte en ik kon niet
Antwoorden. Al die stemmen en die jeugd
— Gelijkgeschaapnen en gelijkgezinden —,
Heel mijn verleden, heel dit samenkomen
In oogst, ombloeiden mijn gerijpte hart,
Dat werd geperst tot duurzaamheid van zijn
Buiten zichzelf en in een wijder leven.
De jongen keek mij vaag verwonderd aan.

Nico Rost

ZWARE VOETSTAPPEN IN DE VROEGE MORGEN

Vanachter m'n tafel voor het raam van de boerenwoning, waar ik thans woon, zie ik de blauw-grijze heuvels der Ardennen met hun vele dennebomen en enkele grillige sparren, waarboven in de verte roofvogels cirkelen, zich laten vallen en weer stijgen, steeds hoger en in steeds wijdere kringen.

Het is er meestal doodstil. Een enkele keer komt een wagen met hout voorbij, getrokken door sterke paarden, zuchtend en rammelend met zware kettingen.

Het huis ligt ongeveer een kilometer buiten het dorp aan een zijweg, zodat ik er alleen ben met de eenzaamheid, met de natuur. Des nachts luister ik naar het vertrouwde kabbelen van de beek en naar het haast weemoedig roepen van de nachtvogels en vaak hoor ik ook — heel in de verte — de bronstgevechten der herten en als het heel stil is, zelfs het wapengekletter hunner geweien.

Wanneer het licht begint te worden vliegen somtijds twee zwaluwen de slaapkamer binnen en manoeuvreren slank en gracieus boven m'n bed, de insecten wegpikkend, die het licht van m'n leeslamp heeft binnengelokt.

Zó had ik me na de verschrikking van de oorlog m'n leven voorgesteld: teruggetrokken van alles en alleen buiten wonen, ver van het rumoer der stad en uitsluitend bezig met de studie van vogels en insecten, van bijen en mieren. En ijverig sloeg ik vele maanden hun doening en bedrijvigheid gade, dag in dag uit en in elk jaargetij.

Deze inspanning was niet vergeefs. Ik constateerde voor me zelf talrijke feiten, die biologen weliswaar vaak eeuwen te voren geconstateerd hadden, doch het was goed oer-oude waarheden opnieuw zelf te ontdekken.

Een der resultaten was echter het inzicht, dat een mensenleven veel te kort is, om de elementaire wetten uit eigen waarneming te willen terugvinden en tevens, dat het op de lange duur een in wezen al te egoïstische leefwijze zou zijn, om z'n dagen alleen daarmee door te brengen.

Die ochtend, toen dit diep tot me doordrong en ik besefte, dat ook ik dus verder moest bouwen op de fundamenten, die reeds lang te voren door anderen gelegd waren en trachten moest daarop een nieuw huis op te trekken, niet alleen voor me zelf — zag ik, over m'n boeken

gebogen, van tijd tot tijd naar buiten starend, de kippen van Firmin, m'n buurman zich in de boomgaard zonnen. Op de rand van het dak zaten duiven te wachten tot ze gevoerd zouden worden.

Plotseling hoorde ik de kreet van een zwaluw, eerst eenmaal, daarna nog drie, vier maal vlug achter elkaar. Angstig en doordringend. Het leek wel een signaal, want terstond daarna vluchtten de kippen haastig en opgejaagd het hok binnen en vlogen de duiven met rappe vleugelslag naar hun til. Op hetzelfde ogenblik zag ik de vijand: een buizerd, die boven de boerderij cirkelde, op zoek naar een prooi. Ook ik begreep toen de kreet van de zwaluw en dat ze de anderen gewaarschuwd had. Er bestond dus — zelfs onder vogels van diverse pluimage — een soort van solidariteit, wanneer er gevaar dreigde.

Die gedachte was nieuw voor me en hield me bezig en ik ging naar buiten om te zien, of het de roofvogel niet toch nog gelukt was, om hier in de buurt z'n slag te slaan.

Dezelfde dag, tegen het vallen van de avond kwam Jean langs, de oude stroper, bij wie de houthakkers en de jongens van de zagerij zich Zaterdags steeds laten knippen en die tevens kunstige manden vlecht en altijd beweert, vroeger jachtopziener te zijn geweest. Hij had een wild zwijn, dat hij op z'n aardappelveld had geschoten, op z'n krakende handkar en wilde het dier nu aan een hotelhouder in La Roche gaan verkopen. Z'n rossige hond sprong voortdurend tegen de kar op en blafte aanhoudend.

„Een zwaar dier, Jean."

„Een solitaire, monsieur, een enkeling. Evers zonderen zich vaak af en worden dan dikwijls gevaarlijk voor de anderen. Ook voor zichzelf trouwens, want afzondering betekent meestal ondergang. Tenminste bij de wilde zwijnen, monsieur, en waarschijnlijk bij de mensen ook."

Daarna floot hij Pluto, z'n hond, die intussen achter een kat aanrende en vervolgde z'n weg, ietwat hinkend, want hij was enige dagen tevoren in één zijner strikken verward geraakt en in een greppel gevallen.

Dagenlang bleven de woorden van de oude man in me hangen, want m'n studie van mieren en bijen had me eveneens geleerd, dat zich-afzonderen in strijd is met de wetten der natuur, dat de drang naar gemeenschap overheerste.

Toen gebeurde het, dat ik een ochtend — heel vroeg, het was nog niet eens helemaal licht, zware voetstappen op de weg voor het huis hoorde. Ook de volgende ochtend hoorde ik ze en daarna iedere

ochtend, eerst onduidelijk, dan hard en duidelijk, in een bepaald rhythme onder m'n raam, daarna wegstervend in de verte. En zó nadrukkelijk waren deze voetstappen in de vroege ochtend, dat ik besloot te vragen, van wie ze afkomstig konden zijn.

„Dat is vader Alexeï, die naar z'n werk gaat in het bos", luidde het antwoord. En buren deden me het wrede verhaal van Alexeï, die z'n levenlang in de steengroeve bij Poulseur had gewerkt. Hij is nu twee en zeventig en zou op z'n oude dag graag in het gasthuis van ons dorp willen, omdat hij dan in de buurt van z'n enige broer is, maar daarvoor moet hij eerst drie jaar in onze gemeente gewoond hebben. Hij werkt dus in het bos en als hij vijf en zeventig is en nog leeft, mag hij in het Hospice komen.

„En weet U, monsieur, houthakken is weer heel ander werk als in de steengroeve en nog zwaarder ook, wanneer men er niet aan gewend is. Hij moet acht kilometer lopen voor hij komt, waar ze nu hakken, maar hij is niet zo vlug als de andere houthakkers hier in de buurt en daarom en omdat hij toch aan z'n weekloon moet komen, gaat hij al voor dag en dauw van huis. . . ."

De volgende ochtend lag ik al heel wakker te luisteren, tot ik toen de nacht nog maar nauwelijks geweken was — Alexeï's slepende stappen hoorde. En nog nadrukkelijker klonken op de eenzame landweg z'n zware schreden onder m'n venster — als een vermaning, een terugroepen tot de harde werkelijkheid. . . .

F. van Sandwijk

„DE DERDE WEG" DIE WIJ MOETEN BANEN

(Vervolg)

Angst

Door ons onvermogen de tot een oplossing dringende maatschappelijke problemen zelfs maar aan te pakken en door de verwarring van ons gevoelsleven worden wij gekweld door een nooit aflatende bangheid. Hele filosofieën zijn gebouwd op de gedachte dat de mens voortgedreven wordt door een tot zijn wezen behorende angst, een „oerhuiver".

Wij kunnen thans weten dat de hiervóór genoemde onmacht tot constante liefde een grote bron van beklemming voor het kind is. Immers, de vaak hevige schommelingen in de stemming van de ouders wekken bij het kind een gevoel van onzekerheid.

Later neemt deze in onze cultuur een grote omvang aan. Vooral de onzekerheid of de mens zijn sexuele spanningen en gevoelens van liefde op een diep-gelukkig-makende wijze tot ontspanning zal kunnen brengen en zo de vrede deelachtig worden, schept als regel grote onrust. Daar komt bij dat de onderdrukking van de menselijke natuur niet alleen benauwenis verwekt maar ook doorbraken van de oorspronkelijke gevoelens in een perverse vorm, waarvoor men terecht beducht is.

De natuurlijke en de door de onderdrukking geperverteerde gevoelens gelijk stellend, geven de mensen hun angst voor zichzelf een schijnbaar redelijke motivering.

En zij kunnen zelfs beelden en schilderijen die hen er aan herinneren hoe zij gevormd zijn, de schuld geven van eigen onrust; hoeveel te liever nog leggen zij de bron van hun angst en verwarring in andere mensen: in de negers, „de zwartjes" in Indonesië, de Joden, de Russen, want hierdoor „zuiveren" zij zichzelf.

Als bijvoorbeeld prof. Huizinga de mensen van goeden wille in één adem noemt met hen in wie de behoefte leeft aan de zin voor orde, rede en goede zeden, geeft hij blijk van *in wezen* dezelfde gevoelshouding als die van de „nordische Lichtträger" der nationaal-socialistische mystiek of van hen die zich „propre" noemen volgens de terminologie van de Franse schrijver Gabriel Marcel.

Zonder de angst voor onszelf overwonnen te hebben zullen wij altijd in hen die ons als onze vijanden aangewezen zijn „de beesten" zien

en zullen wij in West-Europa een grotendeels onbewuste en onredelijke angst voelen voor „de bolsjewistische chaos". Dat een meisje in het donker niet „binnendoor" durft te fietsen van Blaricum naar Bussum, daaraan worden wij dan maar liever niet herinnerd.

Zo wordt ons hele leven gekenmerkt door de angst voor hoe wij zijn en scheppen wij hieruit de innerlijke en maatschappelijke chaos. Het verband tussen innerlijke angst en onvermogen om de toestand buiten ons waar te nemen is weer eens duidelijk gebleken bij de overstromingsramp in Nederland, waarvan de oorzaken vastgesteld en de gevolgen bestreden werden en waarbij velen dankbaar verzucht hebben: hoeveel verschrikkelijker was het geweest, wanneer mensenhanden dit teweeg hadden gebracht.

Uit angst voor onszelf durven wij niet te erkennen dat de innerlijke stormen en overstromingen en onze economische onmacht veel en veel grotere catastrofen veroorzaken dan zulke als in de nacht op 1 Februari 1953. Daardoor wordt ons verstand onbewust voor een groot deel gebruikt om onze aandacht af te leiden van het wezenlijke in onszelf en in onze samenleving.

Had men na 1918 soms nog de moed zich met de diepere oorzaken van de economische moeilijkheden bezig te houden, keerde nog in 1946 de ontwerper van het plan-Beveridge tijdens zijn reis door Europa bij vragen over détails telkens terug op zijn hoofdthema „eerst de vrede verzekeren", nadat de economische chaos onmiskenbaar geworden was is deze taboe en geven wij eenvoudig de schuld van alles aan de Sowjet-Unie. Alsof er vóór haar bestaan geen economische crises en geen oorlogen geweest zijn.

En om onze angst dan verder het zwijgen op te leggen zijn er al die conferenties op maatschappelijk en cultureel gebied, al die redevoeringen en artikels en plannen die de werkelijke levenskwesties niet bloot leggen maar verdrinken in woorden.

Gelijkschakeling

Behalve in oppervlakkigheid en loze activiteit zoekt de angst ook een uitweg in het opgeven van onze persoonlijkheid, in het pogen te doen en te zijn als anderen. Wij voelen ons dan geborgen, omdat wij hebben voldaan aan wat de wereld van ons vraagt, de wereld die immers de resultante zou zijn van „het gezond verstand".

De herkenning van dit symptoom wordt bemoeilijkt doordat wij allen gelijkgeschakeld zijn in de gedachte dat de individualiteit van de Westerse mens zo bijzonder hoog ontwikkeld is. Elke avond glijdt bo-

vendien de grote gelijkschakelaar in onze bus en als wij een knop omdraaien kunnen wij hem bij de nieuwsberichten nog beluisteren ook. Hierdoor zijn wij er vast van overtuigd een eigen oordeel gevormd te hebben, terwijl wij niet veel meer doen dan „onze" krant napraten. En wij missen de moed om te bedenken dat ook de journalisten angstige mensen zijn die hun heil hebben gezocht in de gangbare opvattingen, welke ons in de huidige chaos hebben gebracht.

Hebben wij, om een paar voorbeelden te noemen, bij de aanvang van de hulp volgens het plan-Marshall niet de fiere overtuiging gehad en uitgesproken dat deze hulp in geen geval inmenging in onze binnenlandse aangelegenheden met zich brengen mocht? En is deze inmenging door de gelijkschakeling niet „vanzelf" gaan spreken?

Steken wij, Westeuropeanen, er onze hand niet voor in het vuur dat wij bij uitstek vredelievend zijn? Ook, wij, Nederlanders, met onze drie-eeuwen-lange koloniale geschiedenis, voorlopig besloten door twee „politiële acties" en daden van kapitein Westerling waarover het rapport maar niet verschijnen kan? Glimlacht er nog iemand bij het lezen dat wij „vrije mensen" zijn, levend in „de vrije landen", terwijl wij de vrijheid missen om te beseffen dat wij economisch „met de rug tegen de muur staan"?

En beschouwen de Fransen met hun Vreemdelingenlegioen vol vroegere S.S.'ers en hun acties tegen de Tunesiërs zich niet als de kampioenen van „vrijheid, gelijkheid en broederschap"?

Wij hebben kunnen leren hoe door „de vorming van de publieke opinie" gesold wordt met de volkeren. Hoe bijvoorbeeld „de Italianen" in de eerste wereldoorlog de doods- en erfvijanden van „de Duitsers" zijn geweest en om dezelfde redenen van het bloed in het begin van de tweede wereldoorlog broeders, totdat zij in 1943 weer gezworen vijanden geworden zijn en in 1953 weer vrienden moeten worden.

Maar zouden wij, Nederlanders, de leeuwen in ons wapen maar liever niet vervangen door schapen, als wij, in de jaren 1940—1945 geknoet door de Duitsers, in 1953 met hen moeten „samenwerken" terwijl het fascisme al weer marcheert in West-Europa en de Duitsers als vanouds aanspraak maken op de leiding over Europa?

Wij hebben ons verbaasd over de vrijmoedigheid waarmee Hitler verklaarde dat er uit de mensen komt wat men er in trechtert en over het feit dat de zo gehoonden hem als een genie hebben vereerd, maar wij....?

Autoritairisme

Nauw verwant aan de vorm van angst die zich lucht verschaft in gelijkschakeling is het verlangen zich met anderen te onderwerpen aan „een sterke man". Uit eigen gevoel van onmacht plaatst men deze dan op een voetstuk, verwacht van hem bescherming én schuift de verantwoordelijkheid op hem. De sterke mannen, die zelf in het duister tasten, herhalen vaak dat onze samenleving zo gecompliceerd geworden is dat „de gewone mensen" niet tot oordelen in staat zijn, en deze aanvaarden dit maar al te graag, vermoeid als zij zijn door de strijd om het bestaan en de innerlijke worstelingen. Aan dit afschuiven kleven echter voor de leiders bepaalde bezwaren en zo treffen wij soms in de lijvige rapporten der bewindvoerders van politieke partijen en vakverenigingen voorstellen aan om hun macht niet al te groot te maken. Door dit onvermogen om de verantwoordelijkheid op zich te nemen moeten de arbeiders zich ook laten welgevallen volgens de uit Amerika ingevoerde discussie-methode „zelfstandig" na te denken over de door de bedrijfsleiding genomen maatregelen, waarbij de discussieleiders de uitkomst van dit zelfstandige denken al in hun tas hebben zitten.

Welk een omvang het autoritairisme in West-Europa al heeft aangenomen, is o.a. gebleken toen generaal Eisenhower als opperbevelhebber der Nato-strijdkrachten was benoemd en sommigen hem verzochten ons dan maar op te leggen waartoe wij zelf nooit zouden kunnen komen.

Dat van militairen een grote aantrekkingskracht uitgaat is begrijpelijk, omdat zij de karaktersterkte en ongecompliceerdheid bezitten om „hard" te kunnen zijn.

Het kan bekend zijn hoe 'n bekoring de oorlog en het militairisme uitoefenen op hen voor wie het „Befehl ist Befehl" pas de verlossing brengt van hun individuele verantwoordelijkheid.

Behalve aan een sterke man kan men zich ook gezamenlijk onderwerpen aan „hoge beginselen" of aan de enig juiste ideologie. Want zoals men de sterke man uit een gevoel van eigen onmacht op een voetstuk plaatst, zo verschaft men aan „zijn" principes het kenmerk van verhevenheid en onfeilbaarheid. Trouw aan de enig juiste beginselen geldt dan ook als de hoogste deugd en men beseft niet dat juist deze trouw de mens onvrij maakt om iets nieuws te leren, wat in onze chaotische tijd toch wel allereerst noodzakelijk is. Men ontneemt zich dus de mogelijkheid om de problemen op frisse wijze onder het oog te zien, om zich bijvoorbeeld te ontdoen van de letterlijke dooddoener dat oor-

logen er altijd geweest zijn en er — *dus* — altijd zullen zijn. Alsof niet alle vooruitgang te danken is aan hen die oorzaken van rampen wisten te ontdekken en hierdoor nieuwe wegen konden inslaan.

Hoe hoog het voetstuk dan ook mag zijn van de autoriteiten die een lijden zonder klagen tot de hoogste deugd hebben geproclameerd, de toegenomen kennis van mens en samenleving stelt ons thans wel degelijk in staat te trachten het mensonwaardige noodlot van de oorlog te overwinnen.

Neiging tot vernietiging

De algemene onderdrukking van het natuurlijke leven en de hieruit voortkomende onmacht tot positiviteit scheppen voor de kinderen het veranderlijke klimaat dat hun zo noodlottig is. Oorlogen, heeft men wel eens gezegd, worden niet in de conferentiezalen gemaakt, maar in de kinderkamers.

Het kind dat zich aan enig liefdebetoon gekoesterd heeft voelt de telkens terugkerende ont-stemming van de ouders als een bedreiging, als een agressieve daad. Om zijn hierdoor ontstane onzekerheid en angst in een laatste wanhopige poging te boven te komen, wordt het kind zelf agressief.

Het is voor ons verstand bijna niet te aanvaarden, maar hoe voegzamer mensen wij trachten te vormen door de traditionele opvoeding, des te groter worden de onredelijke en vernietigende krachten in hen en in de samenleving. Nog nooit waarschijnlijk in de geschiedenis der mensheid is de neiging tot vernietiging door de toegenomen beknotting van het leven zo sterk geweest als in het tegenwoordige West-Europa en Amerika. De agressiviteit is in de huidige maatschappij bovendien noodzakelijk en hoe wordt die versterkt door de levensonzekerheid en de voortdurende paniekstemming waarin wij worden gehouden: men denke slechts aan „het bolsjewistische gevaar" en het spelen met de atoombom.

Het is van belang ons voor ogen te houden dat het er niet zo zeer toe doet óf wij geweld gebruiken, bijvoorbeeld tegen het kind, maar of onze stemming zonder het te weten agressief is. Niet op de goede bedoelingen komt het dus aan, maar op de onbewuste houding.

Wij mogen ook nooit vergeten dat de neiging tot vernietiging er is en dat pas later een object gevonden wordt waarop zij zich kan richten. Aan de verstandelijke motiveringen van de keuze van object kan men daarom niet veel waarde toekennen.

Zo algemeen is de agressiviteit in onze culturele situatie dat zij die

de samenleving en de cultuur als onveranderlijk beschouwen, aan die neiging de kenmerken van natuurlijkheid en eeuwigheid toekennen, terwijl ervaringen met andere culturen en een dieper begrip van 's mensen vervreemding van zijn natuur ons hebben doen inzien dat de onmatige vernietigingsdrang een reactie-wijze op de omstandigheden is. Merkwaardig is hierbij dat zij die de abnormaal gestegen agressiviteit van de Westerse mens natuurlijk achten, tegelijkertijd de voorstelling wekken alsof wij de lammeren zijn die door de wolf of de beer bedreigd worden.

Dit hangt samen met het — de zelfkennis bijzonder bemoeilijkend verschijnsel dat in onze cultuur de neiging tot vernietiging zo dikwijls de vorm aanneemt van vernietiging in gedachten, van moraal.

De hoge maatstaven die wij ons aanleggen doen ons een ideaal scheppen waarmee wij ons op den duur min of meer vereenzelvigen, wat er toe leidt dat wij ons allerlei voortreffelijke eigenschappen toekennen die slechts ons ideaal toekomen. Vanuit deze „hoge moraal", deze goede bedoelingen, menen wij dan anderen te kunnen en mogen kapittelen. Wat tot allerlei misverstanden en erger voert, omdat die anderen ons uiteraard niet naar onze goede bedoelingen maar naar onze daden beoordelen.

Als bijvoorbeeld in West-Europa hele processen gevoerd worden tegen de leiders in de Sowjet-Unie wegens de aanwezigheid van concentratiekampen, terwijl in de Verenigde Staten en West-Europa gesproken en geschreven wordt over „de bevrijding van de onderdrukte volkeren", dan beseft men niet dat dit gemoraliseer een averechtse uitwerking heeft en het de Russische leiders een gunstige gelegenheid biedt er op te wijzen hoe 'n grootse taak de Westeuropese staten nog wacht bij de bevrijding van de door hen onderdrukte volkeren.

De agressiviteit die de vorm van moraal aanneemt is altijd één van de grootste drijfkrachten naar oorlog geweest. Immers, op den duur moeten de mensen zich bevrijden van de zedelijke druk en wij kunnen vaststellen dat het verlangen van de Westerse mens naar „vrijheid" grotendeels bestaat uit hunkering naar vrijheid om de drang tot vernietiging uit te leven. Heeft men zich eenmaal op een moreel standpunt gesteld, dan is bovendien alles geoorloofd tegenover de minderwaardigen. Zo hebben de Duitsers in de tweede wereldoorlog uit de hoogste morele overwegingen gehandeld, zo heeft in Nederland de anti-revolutionnaire partij, waarschijnlijk mede als reactie op het zedelijke streven van organisaties als „Kerk en Vrede", „de morele grondslagen van de oorlog versterkt". En zo kunnen de Verenigde Staten en

West-Europa steeds sneller van de defensieve naar de offensieve oorlog afglijden zo lang zij hun ongekend gestegen drang tot vernietiging de vorm kunnen geven van goede bedoelingen, van moraal, zo lang wij dus niet beter dan tot nu toe ons vermogen te zien zoals wij zijn.

Waarom wij het Atlantisch Pact afwijzen

Geschiedenis van de Verenigde Staten

In tegenstelling tot de Sowjet-Unie, waar de mensen vóór de revolutie van 1917 eeuwenlang geleefd hadden onder feodale omstandigheden, zijn de Verenigde Staten voortgekomen uit mensen wier vrijheidsdrang hen verdreven had van Europa en Azië.

De pogingen om tot een meer dan formele democratie te komen zijn dan ook nergens ter wereld zo krachtig geweest als in „het land van de onbegrensde mogelijkheden".

Ook daar zijn er echter grenzen aan gesteld door factoren zoals wij er enkele hiervóór hebben geschetst en waardoor wij er mee kunnen volstaan vast te stellen dat nergens de kloof tussen technisch kunnen en innerlijke en maatschappelijke onrijpheid zo groot is als in de Verenigde Staten. Nergens zijn daardoor de gevaren zo acuut.

Economische onmacht

De positie van West-Europa ten opzichte van de Verenigde Staten gelijkt op die van de bedelaar, die staat toe te zien hoe in een duur restaurant een welgedane oude heer een overvloedige maaltijd zit te verwerken. De hongerlijder weet niet dat die brani aan een hartvervetting lijdt waaraan hij binnenkort zal bezwijken.

Zoals elke vergelijking gaat ook deze mank: de Verenigde Staten gaven zich zo maar niet gewonnen.

Hun productievermogen en hun economische macht in het algemeen zijn tijdens de twee wereldoorlogen bijzonder sterk gestegen en gedurende de periode van schaarste na de tweede wereldoorlog in West-Europa hebben zij deze landen dan ook flink gesteund. Naarmate het herstel en dus het productie-vermogen van de Westeuropese landen zich ontwikkelde moest echter blijken dat de Verenigde Staten juist door hun geweldige economische kracht de zwaksten waren, d.w.z. dat zij het eerst en hevigst bedreigd werden door een crisis wegens overproductie in verhouding tot de koopkrachtige vraag. Zonder „Korea" was deze crisis reeds in volle omgang losgebarsten.

Om ons dit te kunnen indenken bij de overmoed der Amerikanen is het nuttig het verloop van de crisis in de jaren 1928 tot 1940 te overzien.

In de twintiger jaren leefde men in de onwrikbare overtuiging de levensstandaard van de mensen ononderbroken te kunnen verhogen, want Ford had Marx overwonnen. President Hoover verklaarde op 27 Juli 1928 dan ook plechtig: „Het ziet er naar uit dat onze wereld het tijdperk is binnen getreden van de grootste handelsuitbreiding, ooit in de geschiedenis gezien."

De catastrofe in de herfst van 1929 zag men als een gevolg van speculaties op de Amerikaanse effectenbeurs en zonder enig verband met de algemene economische toestand.

Op 29 October 1929 wist president Hoover dat „het zakenleven in dit land op een gezonde basis van blijvende voorspoed berust." En op 3 December bevestigde hij: „wij hebben het zelfvertrouwen teruggekregen; een grote mate van werkloosheid hebben wij voorkomen."

Op 8 Maart 1930 profeteerde Hoover dat de crisis voorbij zou zijn binnen twee maanden; op 1 Mei: „Het ergste hebben wij nu achter ons." En zo voort tot 1932.

Toen pas moest de president erkennen dat het er donker uitzag en men eigenlijk geen raad wist.

Uit de gehele politiek van de Verenigde Staten na de tweede wereldoorlog is gebleken dat men zich niet meer in de situatie wilde laten dringen, waarin men „met de rug tegen de muur staat" en dat men daarom tijdig gedeeltelijk overgeschakeld heeft op oorlogsproductie. Waardoor men de illusie van blijvende voorspoed nog enige tijd in stand kan houden.

Economische tegenstellingen tussen de U.S.A. en West-Europa

Bijna algemeen heeft tijdens de periode van schaarste in West-Europa de gedachte geleefd dat de economische belangen van de Verenigde Staten en deze landen in alle opzichten samenvallen. Op deze vergissing berustte de politiek welke tot het Atlantisch Pact heeft geleid.

De werkelijkheid is dat die belangen in vele opzichten uiteen lopen. In de eerste plaats willen de Verenigde Staten zich vastklemmen aan de kapitalistische economie, waarbij zij de waan in stand proberen te houden zoals die in West-Europa geleefd heeft in de jaren 1850—1900, die van gestadige vooruitgang. Dat dit een illusie is vermoeden de Amerikanen zelf, zoals blijkt uit hun steeds groter wordende angst voor het communisme zelfs als zijn invloed afneemt.

In West-Europa zijn nu eenmaal diepgaande structurele verande-

ringen in de economie noodzakelijk, die inderdaad de invloedssfeer van de Verenigde Staten zouden beperken en daarom door hen practisch verboden worden.

Ten tweede hebben de U.S.A. om politieke en militaire redenen West-Europa verboden een uitgebreide handel te drijven met Oost-Europa en dit heeft ons onberekenbare schade berokkend.

Zelf moeten de Verenigde Staten op den duur in een steeds scherpere handelsoorlog met West-Europa gewikkeld worden. In de jaren 1952—'53 voerde Nederland bijvoorbeeld jaarlijks ongeveer 120 millioen dollar meer in van Amerika dan het er naar uitvoerde. En onder deze omstandigheden wordt de invoerpolitiek van de U.S.A. nog steeds strenger ook ten aanzien van Nederland. Zij kunnen er evenmin voor zorgen dat er elders voldoende dollars zijn, waarvan Nederland kan trachten zijn deel te bemachtigen.

De kreet van West-Europa „no aid but trade" is dan ook die van een roepende in de woestijn. De handelsoorlog zal heviger worden ook al door de toenemende uitvoer van West-Duitsland en Japan.

Wij dienen evenmin te vergeten dat West-Europa een bedreiging vormt voor de Verenigde Staten door zijn lagere levensstandaard.

De feiten maken het de Amerikanen dan ook steeds moeilijker de illusie in stand te houden van gemeenschappelijke belangen.

Buitenlandse politiek

Ook om een algemeen inzicht in de buitenlandse politiek der Verenigde Staten na de tweede wereldoorlog te verkrijgen is een vergelijking nuttig met die van na de eerste wereldoorlog.

Deze is in een brief van president Hoover (aan O. Garrison Villard) alsvolgt samengevat:

„De hele politiek van de Verenigde Staten na het liquideren van de wapenstilstand van 11 November 1918 is er op gericht geweest alles op alles te zetten om te verhinderen dat Europa bolsjewistisch werd of overvallen zou worden door bolsjewistische legers."

Vanuit het gezichtspunt van deze politiek moeten dan ook de credieten en leningen aan Europa beschouwd worden.

De onmacht tot positiviteit van de Verenigde Staten treedt hier al duidelijk aan het licht: het is hun niet te doen geweest Europa in staat te stellen zich een uitweg uit de moeilijkheden te banen door zich te vernieuwen, maar het niet-positieve doel is geweest het communisme te bestrijden. De ervaring heeft geleerd, dat de Amerikaanse politiek niet geschikt is om het communisme voor goed uit te schakelen.

De ervaring heeft ook geleerd dat niet de Russische legers andere landen zijn binnengevallen, maar de mede met Amerikaanse leningen opgebouwde Duitse legers.

Na de tweede wereldoorlog is de niet-positieve, tot averechtse resultaten leidende politiek van de Verenigde Staten voortgezet.

Zo onwerkelijk als die is ten opzichte van China dat eenvoudig niet erkend wordt en ten aanzien van de in ontwikkeling achtergebleven landen welke men verhindert tot welvaart te komen door industrialisatie, even onwerkelijk is de politiek jegens West-Europa. In wezen is die onder camouflage van de leuze „geen tweede München" een herhaling van deze politiek, slechts in een ruwere vorm. Elke progressieve richting wordt bestreden, het Spanje van generaal Franco en het Duitsland van de al weer marcherende neo-fascisten worden bijzonder gesteund.

Bij de beoordeling van Amerika's buitenlandse politiek mag ons inziens de grote visie van „big business" niet onderschat worden. Een economische crisis zou namelijk een onvoorstelbare vernietiging van rijkdommen betekenen. Volgens de berekeningen van de statisticus Woytinski (geen Sowjet-Rus) heeft de crisis 1929—1933 de mensheid aan verliezen 200 milliard dollar gekost; dat is bijna evenveel als de directe verliezen in de eerste wereldoorlog, die 260 milliard dollar, ongeveer 35% van het wereldvermogen, hebben bedragen. Dergelijke cijfers kunnen de keuze tussen economische crisis en oorlog in de Verenigde Staten op een manier beïnvloeden die wij ons kunnen voorstellen.

Niet alleen dat de herhaling van de onvruchtbaar gebleken kortzichtige, illusionistische politiek van de U.S.A. dezelfde resultaten zou opleveren (reeds staat vast dat de Russen na 1945 Europa níet binnengevallen zijn en dat de Duitsers zich al weer als de toekomstige leiders van Europa beschouwen), maar door de toepassing van atoomwapens zou West-Europa in een derde wereldoorlog totaal verwoest worden.

Hier bestaat tussen de Verenigde Staten en West-Europa een absolute tegenstelling.

Daarom moeten wij het Atlantisch Pact afwijzen.

Het alternatief.

Het is in vele toonaarden herhaald dat wij in jaren leven die, naar menselijke berekening, beslissend zijn voor lange tijd.

Door de toeneming van de bevolking en de ontwikkeling van de techniek zijn wij, bewoners dezer aarde, als het ware vlak bij elkaar komen wonen.

Economisch zijn onze belangen zo nauw verstrengeld dat wij voor de toestand zijn komen te staan van „Eén wereld of geen wereld".

Oorlogen, altijd gevoerd om plaatselijke en tijdelijke belangen, zijn dáárom en om de grote vernietigingskracht der wapens, maatschappelijk onaanvaardbaar geworden, in de eerste plaats voor West-Europa.

Het is een brok tragiek dat de gevoels- en gedachtenwereld van de mensen achterblijft bij de maatschappelijke ontwikkeling die de laatste halve eeuw zo bijzonder snel is geweest.

Vaak verdedigt men bijvoorbeeld het Atlantisch Pact met de redenering dat politiek de kunst is om van twee kwaden het minste te kiezen, maar deze redenering is in dit geval verouderd, omdat men de totale ondergang van West-Europa bezwaarlijk als een kleiner kwaad beschouwen kan.

Ook het toegeven aan vage sympathieën mag ons niet leiden.

De culturele ontwikkeling in de Sowjet-Unie heeft veel vroegere verwachtingen stuk geslagen en ons bovenal de ontwikkeling van de individualiteit in de Westerse wereld doen waarderen. Ook de achteruitgang in aanhang en gehalte van de communistische partijen in West-Europa spreekt in dit opzicht een duidelijke taal.

Wat de Verenigde Staten betreft dienen wij te bedenken dat daar naar alle waarschijnlijkheid een soort burgeroorlog gaat woeden tussen de McCarthyïsten en de liberalen en dat de overwinning van de laatsten van het allergrootste belang voor West-Europa is. Zij hebben dus recht op onze steun in de vorm van een zelfstandige politiek.

Dat deze mogelijk is, daaraan twijfelen de allermeesten. Terecht, binnen het kader van onze traditionele cultuur.

Er ís nog geen derde weg en wij zullen deze slechts kunnen bánen als wij tot besef komen van de persoonlijke en maatschappelijke situatie waarin wij in West-Europa verkeren, als wij ons zoveel mogelijk los maken van de angst voor de werkelijkheid, welke in laatste instantie de angst is voor de werkelijkheid binnen onszelf.

En hiertoe is ongetwijfeld meer moed nodig dan ooit is betoond in de verhevenste en stoutste gedachtenstelsels en in de vermetelste krijgsdaden.

Guus Valleide

EEN WANDELENDE PIJN

Wat lijkt me dat een bijzonder aardige vrouw, dacht Aardappel. Ze informeerde naar de prijs van een handleiding voor de hengelsport en de juffrouw legde haar uit, dat de prijzen allemaal op de binnenzijde van de flap vermeld stonden. Ja, hoort U eens juffrouw, zei ze, ik veronderstel dat U hier niet bent om aan Uw nagels te trekken. Als ik U iets vraag, kunt U zonder omwegen antwoord geven, anders ga ik net zo lief naar een andere zaak.

Nee maar, ze heeft pit, zei Aardappel bij zichzelf. Toen de vrouw met haar inkoop verdween, betaalde hij snel de bundel poëzie die hij had uitgezocht, en begaf zich met het boekje onder zijn arm op straat, waar hij haar spoedig weer ontwaarde. Ze stond voor de etalage van een modemagazijn te kijken en had haar boodschappentas naast zich op het trottoir gezet, zodat het leek of ze niet van plan was, zo gauw verder te lopen.

Ze is een jaar of vijfendertig, schatte Aardappel. Ze heeft een mooi figuur. En een leuke wrong in haar haar, tjonge, die vrouw heeft een leuke wrong.

Hij vatte post voor een winkel, niet ver verwijderd van die waar de vrouw met overgegeven aandacht haar ogen de kost gaf. Ik moet haar aanspreken, zei Aardappel bij zichzelf, zoiets mag ik me niet door de vingers laten glippen. Hij kon echter met geen mogelijkheid een middel bedenken om op een onopvallende manier met haar in contact te komen, en had juist besloten zich zonder meer aan haar zijde te voegen en bijvoorbeeld enkele opmerkingen te maken over het geëtaleerde, toen ze haar tas greep en resoluut verder stapte.

Aardappel schaduwde haar een poosje. Nadat ze enige minuten hadden gelopen, bleef de vrouw weer staan, ditmaal voor de uitstalkast van een drogisterij. Ze plaatste opnieuw haar tas op de grond. Aardappel vond het beter de ondeugdelijk gebleken tactiek van zojuist niet toe te passen en ging naast haar staan.

Drie gulden vijftig, zei ze op gedempte toon, terwijl ze als gebiologeerd naar een der tentoongestelde voorwerpen keek, het is een schande. Opeens richtte ze haar blik terzijde naar Aardappel. Zegt U dat wel, zei Aardappel, terwijl hij haar glimlachend aanzag, het zijn me hier afzetters.

Zonder te antwoorden pakte de vrouw haar tas op. Jammer, mij-

merde Aardappel, die automatisch achter haar aanliep. Ik had het waarschijnlijk anders moeten inpikken. Ik was wat te lomp, denk ik, wat abrupt. Dat moet het zijn.

Of misschien heeft mijn uiterlijk haar afgeschrikt, bedacht hij opeens, en deze gedachte was hem zo onaangenaam, dat hij talmde voor een etalage waar overvloedig spiegelglas hem de gelegenheid bood zijn inval op waarde te schatten. Het was een hoedenwinkel. Aardappel bekeek zichzelf zorgvuldig en hoewel hij toe moest geven dat zijn gezicht tussen de op glinsterende staven bevestigde hoofddeksels enigszins detoneerde, kon hij toch geen bijzonder afstotelijk aspect in zijn physionomie ontdekken. Een bril, mompelde hij, maar wat is daar voor buitengewoons aan? Duizenden mannen dragen een bril.

Een blozend gezicht, ging hij zacht pratend voort, een blozend er wat jeugdig uitziend gezicht en blond kroezig haar. Ik moet eens naar de kapper, dat is waar, maar zo'n verschrikkelijke vaart loopt het toch nog niet. Nee, dat zou overdreven zijn.

Plotseling ontwaarde hij in een andere spiegel het gelaat van de vrouw, die hij gevolgd had. Ze keek hem strak aan. Enigszins onthutst gaf Aardappel haar een directe, ongespiegelde blik. Ze stond ongeveer anderhalve meter van hem verwijderd en het viel Aardappel op, dat ze weer haar tas naast zich had neergezet. Iets enorm zwaars schijnt daarin te zitten, concludeerde Aardappel verward, en meteen kwam hij op een uitstekend idee.

Ik geloof dat het U tamelijk veel moeite kost, die tas zo ver te dragen, zei hij een beetje hakkelend. Misschien wilt U mij toestemming geven, U behulpzaam te zijn.

Ze reageerde verrassend. Heel graag, ik ben inderdaad wat moe, zei ze, en als U het niet vervelend vindt, neem ik Uw aanbod aan. Maar geen sprake van, zei Aardappel, ik bedoel, ik vind het niet vervelend. Hij nam de tas bij de hengsels. Hum, zei hij bij zichzelf, die tas valt heel erg mee. Maar het kan best zijn, dat ze bijvoorbeeld herstellende is van een langdurige ziekte, en zodoende nog niet al haar krachten verzameld heeft. Mogelijk zelfs heeft ze die ziekte nog maar onder de leden, is er zich nog niet van bewust en zal binnenkort aan haar bed gekluisterd zijn. Wie weet om nooit meer op te staan.

Dergelijke gedachten, niet geheel in logische volgorde, vertederden Aardappel zodanig dat hij tranen in zijn ooghoeken voelde prikken, terwijl hij voortliep naast de vrouw wier gelaat een duidelijke tevredenheid uitdrukte. Haar tred was soepel. Ze had de handen in de zakken van haar mantel gestoken, een modieuze regenjas van lichtblauwe

stof die het blond van haar haren en haar teint voortreffelijk flatteerde.

Wat is ze al bruin, dacht Aardappel, voor April. Ze is zeker aan de Rivièra geweest. De vrouw begon te spreken.

Hoe oud bent U, vroeg ze.

Ik ben vijfentwintig, antwoordde Aardappel, haastig zijn aandoeningen wegslikkend. Mijn naam is Aardappel.

Nu zegt ze natuurlijk haar naam niet, dacht hij meteen, en dan heb ik een figuur gemaakt. Maar de vrouw zei dat ze Boukje heette en dat Aardappel haar ook zo moest noemen. Aardappel werd zonnig. Verdikkeme zei hij bij zichzelf, ze is ongelooflijk leuk. Ik zag U in een boekenwinkel, Boukje, vertelde hij. Daar kocht U een boek over hengelsport. Dat is voor mijn man, zei Boukje. Ze hadden nu de winkelstraat verlaten en wandelden tussen hoge, statige huizen die met de magere boompjes ervoor in grillige tegenstelling waren. Het woei vrij hard. De smalle straat was afgezoomd met een dunne reep zonlicht, maar Aardappel en Boukje liepen in de schaduw.

Een sombere buurt, zei Aardappel zacht. Ik zou hier niet willen wonen. Wat jammer, dacht hij, ze is getrouwd. Hij had het gevoel of er kleine deukjes in zijn lichaam werden geslagen. Zeker, zei Boukje, het is hier inderdaad niet vrolijk, maar tegenwoordig heb je dat niet voor het kiezen. Ik woon hier nu al meer dan een jaar. O, woont U hier Boukje, zei Aardappel toonloos. Ja, antwoordde ze, en ik moet zeggen, het bevalt best.

Dit is mijn huis, zei ze, enige ogenblikken later stilstaand en een indicerend gebaar makend met een lichtblauw gehandschoende hand. Mag ik U vragen, Aardappel, of U een kopje thee bij me wilt gebruiken? Maar ik vind haar lief, dacht Aardappel, ik kan haar niet compromitteren. Ik stel Uw invitatie op hoge prijs, zei hij, maar ik geloof niet te mogen accepteren. Waarom niet, drong ze aan, U bent zo attent voor me geweest.

Aardappel zette de tas neer onder de kapstok, na drie trappen beklommen te hebben, en hing zijn regenjas aan een haak over die van Boukje heen. De poëziebundel die hij al die tijd onder zijn arm had gedragen, legde hij bovenop. Boukje greep het boekje en bladerde het door. Zijn dat gedichten, vroeg ze, bent U daar zo'n liefhebber van? Nadat Aardappel dit beaamd had, vertelde ze, een tante te bezitten die kinderboeken schreef. Maar dat is interessant, zei Aardappel.

Ze leidde hem de kamer binnen, waar ze beiden plaatsnamen aan de tafel, tegenover elkaar. Het vertrek was spaarzaam maar niet zon-

der smaak gemeubileerd. Aan de wanden hingen enige reproducties van Renoir en Van Gogh, benevens een pentekening die oorspronkelijk werk moest zijn. Bij navraag bleek een oom van Boukje deze te hebben vervaardigd. Boukje bood Aardappel een sigaret aan en zette een asbak op tafel.

Die tante, zei ze, nadat ze de eerste rook door haar neusgaten had uitgestoten, die dan boeken schreef, die is een beetje gek. Als kind heb ik nogal vaak bij haar gelogeerd. We sliepen in dezelfde kamer. Midden in de nacht kwam ze uit bed en ging in stapels kranten schuifelen, die in een hoek van de kamer lagen. Ik werd er zenuwachtig van. Maar ze kon het niet laten.

Schrijft ze nu nog steeds, vroeg Aardappel. Hij lette goed op de sierlijke gestes waarmee ze de sigaret naar haar mond bracht. Ze had mooie handen met lange slanke vingers en verzorgde nagels. Die laatste waren rose gelakt.

Nee, zei Boukje, ze zit nu in een tehuis. Maar mensen die schrijven hebben, geloof ik, vaak zoiets. Wat bedoelt U, vroeg Aardappel. Wel, zei ze, ze hebben vaak een soort tic, ze hebben een of andere afwijking en je treft er de vreemdste gevallen onder aan. Dat geloof ik ook, zei Aardappel. De penetrant tikkende pendule op de schoorsteen wees tien over half vier. Ze rookten zwijgend, waarbij Boukje Aardappel voortdurend aankeek terwijl deze onvoldoende raad wist met zijn blik, zodat hij tenslotte de ogen sloot. Na verloop van tijd zei Boukje, dat ze zin in thee had en ze vroeg Aardappel of hij even in de keuken een keteltje water op het gas wilde zetten.

Links om, de eerste deur, zei ze, het kan niet missen. U doet er het beste aan, even te wachten tot het water kookt, dat duurt niet zo lang; U neemt ondertussen de theebus uit de schuif waar THEE op staat en gooit ongeveer anderhalf schepje in de theepot op het tafeltje. U moet het geheel even laten trekken.

Het komt prima in orde, zei Aardappel glimlachend. Ik heb al heel vaak thee klaargemaakt.

Terwijl hij stond te wachten tot de ketel zou gaan fluiten, neuriede hij opgewekt een aria uit Don Giovanni. Wat is Boukje aardig, dacht hij ondertussen, ze is een der indrukwekkendste vrouwen die ik ooit heb gezien. Haar figuur. Haar stem. En de manier waarop ze rookt, dat vind ik verduiveld leuk. Ik moet oppassen dat ik geen flater bij haar sla, als bijvoorbeeld straks mijn hartstochten de kop opsteken.

Boukje bleek een tweede sigaret genomen te hebben, toen Aardappel de kamer binnentrad met de theepot in beide handen. Ze had

een krant voor zich op tafel opengevouwen en las ingespannen. Even onderbrak ze haar lectuur om Aardappel te wijzen waar hij de kopjes vinden kon, op het lage met een glasplaat overdekte theemeubel. Aardappel nam een rose met gouden randje en een rood met druppeltjes groen. Thee inschenkend, keek hij aldoor naar Boukje, met schichtige blikken, als was hij bang dat ze er opeens niet meer zou zitten als hij haar niet goed in het oog hield.

Hij betrapte zich erop, dat hij de lust bij zich voelde opkomen, aan haar voeten te gaan liggen als een hond, en haar fraaie enkels te likken. Of was ik maar een poes, bedacht hij, ik zou in haar schoot springen en me door haar slanke verzorgde handen laten strelen.

Boukje vouwde de krant dicht en scherpte zorgvuldig de vouwen door ze tussen twee nagels door te halen. Deze thee is iets te sterk, zei ze, nadat ze een slokje genomen had, maar klagen doe ik niet. Ze valt best mee.

Aardappel werd een beetje treurig. Knoeipot, die ik ben, verweet hij zich.

Hij schonk een tweede kop thee in en bloosde als een schooljongen omdat hij wat morste. Maar zo erg is dat niet, dacht hij, tegen beter weten in. De klok liet als bezeerd een broze, klagende slag vallen. Het was half vijf.

Ik zal U iets vertellen van mijn leven, zei Boukje.

Ik was twee-en-twintig jaar toen ik trouwde. Mijn man was metselaar. Hij verdiende een armzalig loon waarmee ik niet zonder grote moeite rond kon komen, maar ik vond dat niet erg omdat ik hem liefhad. Weet U wat dat is, iemand liefhebben?

Aardappel meende het te weten.

Mijn echtgenoot stierf door van een kerktoren omlaag te storten, vervolgde Boukje. Ik huilde erg, maar had toen nog een kind. Ik had een zoontje dat op zijn vader leek, mijn eerste man. U weet niet wat dat is, een kind te hebben.

Aardappel wist het niet.

Mijn kind kreeg een longontsteking waar het aan bezweek. Aardappel beet van ontsteltenis op de knokkels van zijn linkerhand, zo stevig dat zijn tanden rode streepjes in het vel achterlieten.

Ik treurde twee jaar lang, zei Boukje, en trad toen opnieuw in het huwelijk. U denkt nu natuurlijk dat mijn tweede man omgekomen is in een natuurramp of iets dergelijks. Maar niets daarvan. Hij leeft.

Wat ben ik daar blij om, zei Aardappel haperend.

Vaak denk ik bij mezelf, ging de vrouw op dromerige toon voort,

hoe mijn leven zou zijn als Petrus niet gestorven was. We deden zulke gezellige dingen. We maakten samen een wieg, voor onze kleine. Ik breide sokken voor hem. We gingen tijdens de weekends picknicken op de Larense hei.

Tja, besloot ze zuchtend, dat is geweest.

En haar tweede man, dacht Aardappel, houdt ze niet van hem? Hij hengelt. Hij is dus een liefhebber van vis. Haar leven moet een hel zijn. O die arme, die goede lieve Boukje. — In een plotselinge opwelling legde hij zijn hand op de hare die als een ziek eenzaam diertje op het tafelblad lag. Hoort U eens Boukje, zei hij. Wees niet al te verdrietig. Heus, er zijn ergere dingen in de wereld. Denk U eens in, er bestaan mensen die niet kunnen zien, blinden, geen notie hebben ze van de schoonheid der natuur, van vlinders, bijen en bloemen. En doven, wat missen die niet allemaal. Bach. Mozart. Debussy. En mensen die niet kunnen lopen!

Boukje keek hem aan met een lege blik. Hoe laat is het, vroeg ze na een tijdje.

Het is kwart over vijven, antwoordde Aardappel.

U moet gaan, zei Boukje. Mijn man komt om half zes precies thuis. Hij mag U hier niet aantreffen.

Nee, het is beter van niet, antwoordde Aardappel bedroefd. Boukje stond op en begeleidde Aardappel naar de kapstok. Ik moet haar iets zeggen, dacht Aardappel radeloos, iets dat waarde heeft, dat ze niet vergeet maar als een wandtekst aan de muur van haar geheugen prikt. Maar niets wilde hem te binnen schieten.

Ik hou van U, Boukje, dacht hij terwijl hij zijn regenjas aantrok. Laat dat boekje met gedichten hier niet liggen, zei de vrouw. Mijn man zou het raar vinden, dat hier aan te treffen, want we lezen die dingen geen van twee.

Aardappel nam het bundeltje onder zijn arm en gaf Boukje een hand. Ik zal U nooit vergeten, Boukje, zei hij zacht.

Dag Aardappel, antwoordde ze, en nog wel bedankt.

Nadat Aardappel de deur achter zich had dichtgetrokken, verwijderde hij zich snel, met gebogen hoofd, van Boukje's woning. Hij wilde de kans niet lopen, haar echtgenoot te zien. Wat is ze mooi, dacht hij terwijl hij zijn bloed tegen zijn huid voelde bonzen als de doffe, stevige slagen van een houten hamer. O o, dacht hij, ik ben een wandelende pijn.

Toen hij zijn ogen opsloeg, bleek de hemel gekleurd met een dun, waterig blauw waar een heel enkele wolk in dreef als een late zwem-

mer. Voor Aardappel uit liep een jong meisje. Ze was vrij lang, droeg een rode swagger en schoenen met opvallend hoge hakken. Aan haar linkerhand torste ze een grote koffer.

Aardappel bekeek haar achterzijde opmerkzaam. Tiens, mompelde hij; omzichtig begon hij haar te volgen.

Christiaan Terpstra

HINDELOOPEN

Een rode driehoek in de vlakke wei;
vóór 't kruispunt op het asphalt zwarte sporen
van remmen. Ver naar rechts een scheve toren,
een spoorwegdijk met palen op een rij.

Drie kilometer naar dit kaal verschiet....
Eén weg leidt maar daarheen, naar Hindeloopen,
en geen terug. De muizenval staat open.
Zal ik naar Hindeloopen gaan? Of niet?

„Niet gaan, niet gaan! De toren staat op vallen;
je vindt geen stad meer, maar alleen een naam:
de naam der laatste halte voor het water."

Toch wil ik op de pas geworpen wallen
de Hanzeschepen langs het Vlie zien gaan,
en weer aan vroeger denken. Niet aan later.

(Uit „Elfstedentocht")

Wells heeft in zijn „War of the Worlds" een prachtige beschrijving gegeven van het ledige Londen na de catastrophale uittocht van de bevolking tijdens een vijandelijke inval. Zijn ik-figuur, de voor de hand liggende I der Britten, waaraan geen wereldliteratuur ooit iets kan toevoegen, zag toen die „mother of cities", hoewel ontvolkt, als een zelfstandig levend product van onbekende factoren, tot welke factoren misschien onder andere de Londenaars behoorden, maar dan ook alleen „onder andere".

Waarop berust de quasi-persoonlijkheid van een Stad, zelfs als zij ontdaan is van haar actuele inwoners? Ten dele natuurlijk slechts op de verbeelding van de voor indrukken ontvankelijke toeschouwer. Ten dele ook op haar geschiedenis, haar oude gebouwen en wat dies meer zij. Voor een ander deel echter zeer zeker op haar eigen zelfstandig levenstempo, langzamer en harmonischer dan dat van haar inwoners, maar sneller en meeslepender dan het tempo van wat wij haar geschiedenis noemen. Want die bestaat slechts uit stabiele en soms stagnante herinneringen....

Het kost mij minder moeite om een ledige Stad te doen spreken, dan dat ik dit zelfs de meest romantische van haar inwoners zou moeten laten doen. Eerlijk gezegd zie ik die inwoners liefst maar niet; negen en negentig van de honderd detoneren altijd, en de honderdste heel vaak. Zij verstoren de indruk van persoonlijkheid van de Stad, en veroorzaken bij het betreden ervan een zodanige inhibitie dat ik zelfs bijna nooit tot het kopen van een prentbriefkaart van Raadhuis of Waterpoort heb kunnen besluiten, en van de elf Friese steden er nog maar vier heb bezongen — met moeite —.

Hindeloopen echter leent zich uitstekend voor een sonnet van een ongezellige toerist. Hij hoeft er de inwoners niet tussen de regels weg te retoucheren, want er zijn er maar een dikke 600, en hij krijgt ze niet eens te zien, want zij beoefenen de visserij, de huisindustrie en het conserveren van een klein museum.

Maar de Stad leeft, zoals er de bloemen leven die men er sinds kort door middel van bepaalde injecties eeuwig doet bloeien. Zelfs een steeg met drie huisjes en verder niets dan vervallen schuttingen heeft aan beide einden een fris gekleurd tweetalig straatnaambordje van aluminium. Cogito, ergo sum, zei Cartesius. „Ik leef," zegt Hindeloopen, „want ik heb innerlijke conflicten." Ja, op iedere straathoek, hoewel men, staande op de oneindige dijk erheen, aan het eind daarvan niets méer zou verwachten dan een dood vissersdorpje, waar een kat zich in de hoofdstraat aan een schollekop te goed doet.

C. T.

E. Smedes

JOHANNES ANNEXEERT DIONYSOS EN ATTIS

Prof. Dr F. Dessauer herinnert ons in het Eranosjahrbuch 1947 aan een feit, dat in het vergeetboek dreigt te raken, dat er namelijk *twee* typen van wetenschappelijke onderzoekers bestaan, namelijk het *specialistentype* en het *synoptisch* type. Beide typen zijn op elkander aangewezen en kunnen elkander niet missen. Het specialistentype beperkt zijn werkzaamheid bewust tot een klein veld van onderzoek en let er streng op deze grens niet te overschrijden. Het synoptische type is er op gericht wijde gebieden van onderzoek te overzien en op deze wijze het werk der specialisten aan te vullen door het te plaatsen binnen een veel wijdere horizon. De specialist werkt met de microscoop, de synopticus met de stereoscoop. De specialist is een mijnwerker, die op een begrensd gebied zijn materiaal verzamelt, de synopticus maakt gebruik van dit materiaal. Het gezichtsveld van de specialist moet dus beperkt zijn, terwijl dat van de synopticus het resultaat van het werk van vele specialisten omvat. Een grove fout, die in Nederland bijna algemeen is, ligt in de opvatting, dat alléén het specialistentype echt wetenschappelijk werk kan verrichten. Men is zich niet bewust van het feit, dat met deze eenzijdigheid de algemene cultuur uiteenvalt. Tussen de specialisten, die hoe langer hoe meer weten van hoe langer hoe minder en de *algemeen-beschaafde cultuur,* staat als bemiddelaar de synopticus, de 'samenschouwer', die door zijn aanleg de essentie van het specialistenwerk toegankelijk maakt. Bovendien helpt de synopticus de specialisten door hun het werk van andere specialisten onder de aandacht te brengen. De opvatting van vele specialisten, dat zij alleen wetenschappelijke arbeid verrichten en dat de synopticus een dilettant en een amateur moet zijn, is moordend voor de cultuur.

Als synopticus bestudeerde ik de laatste jaren de godsdienst van het Hellenistische tijdvak en die van de evangelisten. Daarbij stootte ik bij de evangelist Johannes op een evidente samenhang, die de specialisten blijkbaar niet gezien hadden. Hun gevaar is natuurlijk dat ze vanwege de bomen het bos niet meer zien kunnen en dit is blijkbaar het geval bij hun onderzoek naar het Johannesevangelie. Ik maakte hierbij gebruik van het voortreffelijk commentaar op dit evangelie door Rudolf Bultmann, hoogleraar te Marburg (11e druk, 1950). In de noten haalt hij een overweldigend aantal specialisten aan, ieder meester op zijn gebied. Tot mijn verbazing ziet hij de kern van Jo-

hannes' werk niet en de andere specialisten evenmin. Dat ligt waarschijnlijk daaraan, dat er zo ontzaglijk veel problemen de aandacht opeisen, dat men niet meer toekomt aan de vraag: wat is nu eigenlijk de bedoeling van Johannes? Als vakhistoricus interesseerde mij deze vraag in de eerste plaats. Mijn resultaten zijn deze.

Het Johannesevangelie is bij uitstek aggressief, is op verovering uit, een verovering van de heidense wereld. De hellenistische samenleving kon de alleenheerschappij van Jahweh niet absorberen, maar wel de alleenheerschappij van de godmens, den Christus, met als achtergrond den Vader. Op deze alleenheerschappij, op de vernietiging der universele heidense goden is het gehele evangelie gericht. Hij gebruikt daarbij dezelfde methode als de Romein Octavianus, die alleenheerser werd, maar dit niet wilde schijnen. Alle republikeinse burgerlijke en militaire ambten concentreerde hij in zijn persoon en noemde zich dan de Augustus, de boven allen voorname. Zo doet de Christus van Johannes ook: hij concentreert de voornaamste universele goden en mysteriën in zijn persoon en heft ze aldus op. Van belang is hier vooral de ‚Ik ben'-serie. Zo zegt hij: Ik ben de ware wijnstok. Ik vraag: Wie is dan de valse wijnstok? Joh, zegt dat niet, omdat zijn tijdgenoten dat wel weten, maar wij hebben deze concrete situatie vergeten. Het is echter evident, dat de valse wijnstok hier de *god Dionysos* is.... Zo laat Joh. Christus zeggen: Ik ben de goede herder. Ik vraag weer: Wie is dan de slechte herder? Zijn tijdgenoten wisten dat wel, maar wij moeten dat nazoeken. Het evidente antwoord is hier: de *god Attis.* Om het dus kras en plastisch te zeggen: de godmens van Johannes stormt op Dionysos af, sleurt hem van zijn troon, gaat er zelf op zitten en proclameert: *Ik ben de ware Dionysos.* Op dezelfde wijze attakeert hij Attis, onttroont hem, doodt hem en proclameert: *Ik ben de ware Attis.* Met de machtige Moedergodinnen is hij voorzichtiger, waarschijnlijk vanwege de tegenstand in de eigen gelederen. Hij valt Kybele, de Moeder der goden, Isis en de grote Diana niet direct aan, maar hij bereidt hun ondergang voor. Om te beginnen noemt hij nooit de naam: Maria. Hij heeft het alleen over: de moeder. Bovendien moet hij niets hebben van een moedergodin, die machtiger is dan zijn godmens en dus laat hij Christus bij de bruiloft in Kana zijn moeder afsnauwen: vrouw, wat heb ik met U te maken? De moeder moet ondergeschikt zijn aan de godmens. Maar bij de kruisiging laat hij de 'verhoogde' Christus zeggen: 'Vrouw, zie Uw zoon' en 'Zoon zie Uw Moeder'. Dit wordt meestal uitgelegd als zou het hier gaan om de joods-christelijke gemeente als moeder en

de heidens-christelijke als zoon. Maar deze uitlegging houdt geen rekening met de hoofdtendentie van Johannes: de verovering van de heidense wereld. Daartoe kan hij de Moederfiguur niet missen en daarom laat hij de 'verhoogde' Christus de Moedergodin als erfenis legateren aan zijn volgelingen. En deze Moeder doet dan ook precies hetzelfde als wat de Christus al gedaan had: Maria wordt langzamerhand geproclameerd als de ware Isis, de ware Kybele, de ware Diana, met het resultaat, dat in de 5e eeuw, uitgerekend te Efeze, Maria als Moeder Gods door een synode officieel geproclameerd wordt.

De evangelist Johannes is dus een geweldige figuur, een even grote pijler als Paulus. Op deze twee zuilen is dan ook de christelijke kerk gebouwd. Paulus brengt de Messias en de joodse religieuze geschiedphilosophie in de hellenistische wereld en Johannes de victorieuze Christus-figuur. Beiden hebben niet de minste belangstelling voor de mens Jezus. Paulus zegt dat openlijk en Johannes doet dat openlijk. We vergeten voortdurend, dat wij onze aandacht voor de mens Jezus *altijd weer* projecteren bij de vroege christenen. Jezus kan hun echter niets schelen; hun gehele belangstelling gaat naar de Christus, de godmens, die de andere goden zal overwinnen. Johannes heeft de logia van Jezus nodig om zijn Christus de gelegenheid te geven de goden en mysteriën der hellenistische wereld te overwinnen. Heeft hij een situatie nodig of uitspraken die niet in de logia staan, dan máákt hij ze eenvoudig zonder enig gewetensbezwaar. En er rustte grote zegen op zijn werk, want hij bracht de nieuwe religieuze integratie tot stand, die de wereld zo hoog nodig behoefde. De heidense goden werden tegen elkaar uitgewisseld, het godsdienstig leven werd hoe langer hoe vlakker. Met Christus triumphator komt echter een nieuwe vruchtbare samenbundeling in de wereld, een integratie, die eerst in onze dagen aan het uiteenvallen is. Een uitspraak als: niemand komt tot den Vader dan door Mij, had toen een groot samenbundelend vermogen, omdat ze alle andere goden uitschakelde, maar is nu een hindernis voor het oprechte religieus leven geworden. Ze is trouwens ook lijnrecht in tegenspraak met de leer van Jezus zelf, maar dat kon Johannes niet schelen of liever: hij kon dat niet begrijpen.

Christus: de ware Dionysos

Bruiloft in Kana. Bultmann wijst er terecht op, dat de afwijzing: Vrouw, wat heb ik met U te maken? merkwaardig is. Men zou toch eerder verwachten: Moeder. Hij merkt wel op dat hier een grote distantie geschapen wordt tussen Christus en zijn moeder, maar hij ziet

niet, waarom. Hij ziet niet, dat Johannes hier de Moedergodin gaat introduceren, maar als *ondergeschikte* aan de Christus in tegenstelling tot de machtige Moedergodinnen der hellenistische godsdiensten, aan wie de god ondergeschikt was. Wel wijst hij er op, dat Joh. de naam Maria nergens noemt en dat dit verhaal uit kringen moet stammen, waarin de bijzondere positie van de moeder des Heren reeds vanzelfsprekend was, temeer omdat zijn vader niet genoemd wordt. Juist is ook, dat hij dit wonder in verband brengt met Dionysos. Immers de verandering van water in wijn is een typisch motief der Dionysoslegende, waarin het juist het wonder van de epiphanie, het verschijnen, het zich openbaren van de god is. Het wordt gedateerd in de nacht van 5 op 6 Januari. Vandaar dat men in de oude kerk het feest van de doop Christi, d.i. van zijn epiphanie, op de 6e Januari vierde en ook, dat men de 6e Januari hield voor de dag van de bruiloft in Kana. De tempelbronnen op Andros en Teos zouden op die dag wijn in plaats van water opgeborreld hebben. In Elis werden op de vooravond van het feest drie lege kruiken in de tempel gezet, die de andere morgen vol wijn gevonden werden. Maar de geniale aggressiviteit van Johannes ziet Bultmann niet. Deze vertelling, zo zegt hij, is voor Joh. een symbool van de openbaring van de goddelijkheid van Jezus. De epiphaniegeschiedenis is slechts een beeld. . . .

„Ik ben de ware wijnstok." Hier raakt Bultmann helemaal de weg kwijt, maar hij niet alleen. Ook de onderzoekers die hij aanhaalt missen de bedoeling van Joh. Sommigen menen zelfs te maken te hebben met een gelijkenis, veroorzaakt door het zien van een wijnstok. . . . Bultmann verklaart: de *wijnstok is de levensboom!* Dat de wijnstok niet teruggaat op oudtestamentische traditie, maar teruggaat op de mythe van de levensboom zou de specialist Schweizer (niet te verwarren met Alb. Schweitzer!) uit mandaeische bronnen aangetoond hebben. Niet alleen de wijnstok, maar ook de olijf, de pijnboom en de es, worden als zodanig genoemd.

Dat Joh. hier en in Kana Dionysos annexeert en Christus in zijn plaats stelt, ziet niemand. We hebben hier een voorbeeld van het imperialisme van de oud-christelijke geest, waarover De Zwaan een studie geschreven heeft, maar ook hij is er ver van dit imperialisme, deze concrete aanvalswil bij Joh. te veronderstellen. Een merkwaardige blindheid, een opvallend gebrek aan werkelijkheidszin! Bovendien weet men, dat het Christendom alle hellenistische religies overwonnen heeft. Dat gaat toch niet vanzelf. Er moet toch een geniale religieuze bouwmeester achterstaan, die dit proces inleidt en er de richting aan

geeft! De Amerikaanse president Jackson zei terecht: *"Things don't turn up, untill somebody comes and turns them up".* Wel, deze iemand was hier Johannes, de eerste kerkvader, die veel meer dan Petrus beschouwd moet worden als de stichter der Roomse Kerk.

Dat hij er op uit was Dionysos te onttronen, had alle reden, want diens aanhangers telden millioenen. In heel het Oosten van het Rijk, van Egypte tot Babylonië, Syrië en Griekenland strekte zijn heerschappij zich uit. Ook in het Westen was hij vertegenwoordigd, maar hier moest hij de voornaamste plaats afstaan aan Attis. Vandaar dat Joh. ook Attis van zijn troon sleurt en Christus op zijn plaats zet.

Dionysos wordt al bij Homerus genoemd en is dus een zeer oude god. Oorspronkelijk was hij een god die een ontzaglijk enthousiasme, of liever een razernij ontketende, waarbij zijn vrouwelijke dienaressen, de Maenaden, zwervend over de velden levende dieren verscheurden en hun rauwe vlees en bloed aten en dronken, wat inhield, dat zij gemeenschap met hun god hadden door zijn rauw vlees en bloed te verteren. Het klimop speelde een grote rol in zijn cultus en wat voor ons onderwerp van belang is, vóór dat hij god van de wijn was, fungeerde hij als als *god van de wijnstok,* d.w.z. hij werd geïdentificeerd met de wijnstok. Zijn feest valt in de winter en het is ook in de winter, dat hij Apollo te Delphi vervangt. Bovendien — en dat is niet minder belangrijk — is hij het kind, dat in de winter geboren wordt, vandaar zijn andere naam: Liknites — de god van de wan, de primitieve wieg. Dit Dionysoskind wekken de Thyiaden op de Parnassus. In het goed gedocumenteerde werk: „Le génie grec dans la religion" door de professoren Louis Gernet en André Boulanger, verschenen in de voortreffelijke reeks „Evolution de l'Humanité" onder leiding van Henri Berr, dat ik geraadpleegd heb, wijzen de schrijvers er op, dat de Dionysusreligie daarom universeel was, omdat hij begonnen is als een agrarische godsdienst en dus onafhankelijk was van de stadsgoden, die elk hun beperkte invloed hadden. Hij ontwikkelt een vèrreikende propaganda en richt zich tot de massa via de thiase, de Dionysische dansgroep, een „gemeente", die overal gevestigd kon worden onafhankelijk van de stedelijke stam- of familiegroepen. Deze thiasen zijn door en door democratisch, zodat zelfs *slaven als gelijken opgenomen worden.* Terwijl de staat-stadsgodsdiensten collectief waren, begon in de thiasen het religieus leven zich te individualiseren. Terwijl in de klassieke tijd de gelovige in zichzelf Dionysus verwerkelijkt, maar altijd als lid van de groep, wier leden tezamen in de orgieën deel hebben aan de god, individualiseert dit proces zich in de hellenistische

tijd. Hij is voor de Ouden de overwinnende god, die ook de dood onder zijn heerschappij heeft. Wanneer hij in het spel van Aristophanes nederdaalt ter helle, wordt hij ontvangen met de vrolijke klank der fluiten en de koren van zijn ingewijden. Meer dan welke andere mannelijke god ook, is hij het voorwerp van de verwachtingen en de ontroeringen der mysten, immers hij belooft de onsterfelijkheid.

Deze Dionysische broederschappen ontwikkelen zich tot een secte met een eigen dogma. Degenen, die dit opbouwen werden *theologoi* genoemd en deze Dionysische theologen onderrichtten de ingewijden in hun leer. Bovendien heeft deze religie het *drama* geschapen: de tragedie was oorspronkelijk het koor der „bokken", dat optrad in het heilig mysteriespel. Diodorus verhaalt, dat de Zonen der Aarde Dionysus in stukken scheurden en dat hij opgewekt werd door een goddelijke tussenkomst. Waarschijnlijk hebben we hier de passie van Dionysus voor ons, die in zijn mysteriën opgevoerd werd.

Aan het begin van de hellenistische tijd ontstaat er een intense vernieuwing van de Dionysusreligie, omdat Alexander de Grote zijn toegewijde dienaar was. De orgieën die hij na zijn overwinningen vierde waren geen fuiven in onze zin, maar bedoelden de gemeenschap met zijn god. En hij had er alle reden toe, want hoe moeten hij en zijn troepen zich uitgetild hebben gevoeld boven het alledaagse menszijn! Zij moeten het gevoel gehad hebben te vliegen en het enthousiasme en het delirium van maenaden en bachanten moet hen voortgedreven hebben door Klein-Azië, Syrië, Palestina, Egypte, Perzië, Medië, Indië. En de drijfkracht achter dit alles? *De god Dionysus!* Macedonië was trouwens van ouds het land van Dionysus en de voorouders van Alexander leidden hun afkomst af van deze god. Zijn opvolgers, de Diadochen propageerden zijn dienst dan ook naar vermogen. De „gruwel der verwoesting", waarvan Daniël spreekt, was dan ook de poging van de Syriër Antiochus IV om de tempel te Jeruzalem aan Dionysus te wijden. Hij was hier waarschijnlijk te goeder trouw, want men meende, dat de Thracische god Sabazios in de grond dezelfde was als de Hebreeuwse Sabaoth en daar de eerste met Dionysus vereenzelvigd werd, kon men dat natuurlijk ook doen met Sabaoth. Maar door de opstand der Maccabaeën merkte hij, dat hij zich vergist had. De triomf van de god in Egypte werd volkomen, toen Ptolomaeus IV (221—203) zelfs de bijnaam Dionysus aanvaardde. Hij riep dan ook te Alexandrië een „concilie" bijeen van al degenen, die in de mysteriën van Dionysus ingewijd waren. De vijfde vorst uit het geslacht der Ptolomaeën noemt zich Epiphanus, d.w.z. Dionysus, die zich open-

baart. De vader van Cleopatra en de laatste der Ptolomaeën, voeren beiden de titel van Néos Dionysos, terwijl Antonius en Cleopatra zich identificeren met het goddelijk paar Dionysus-Isis.

Wanneer dus Johannes zijn Christus Dionysus laat aanvallen, hem van zijn troon sleuren en laat proclameren: *ik ben de ware Dionysus,* de ware wijnstok, dan attaqueert hij niet de eerste de beste, maar een machtige grote mogendheid. Als imperialist wist hij wat hij deed.

Dat Johannes geen halve maatregelen neemt om Dionysus te verdringen, blijkt wel uit Joh. 6 : 53 v.v.: „Naar waarheid zeg ik U, antwoordde Jezus, dat wanneer gij niet eet het vlees van de Zoon des Mensen en zijn bloed drinkt, gij het Leven niet in U hebt. Degene, die mijn vlees als voedsel tot zich neemt en mijn bloed drinkt, heeft het Onsterfelijke Leven en ik zal hem opwekken ten laatsten dage. Want mijn vlees is waarlijk voedsel en mijn bloed de ware drank. Hij, die mijn vlees tot voedsel neemt en mijn bloed drinkt, blijft met mij verenigd en ik met hem.... Dit is het brood, dat van de hemel neergedaald is.... hij die dit brood als voedsel neemt zal eeuwig leven". We zijn hier in de sfeer van de primitieve Dionysos, toen de Maenaden in hun orgiastische opwinding levende dieren verscheurden, het rauwe vlees aten en het bloed dronken. In de hellenistische tijd namen symbolen de plaats in van dit vlees en bloed, maar de oude bedoeling: gemeenschap met Dionysus bleef bewaard. Heel naïef laat Johannes dit zeggen in de synagoge te Kapernaum en herhaalt hiermede de poging van Antiochus IV en zijn gruwel der verwoesting, alleen nu wordt Jahweh niet opzij gedrongen door Dionysus, maar deze god door Christus.... Uitgerekend in de synagoge! Wanneer dit vers 59 niet later in de tekst is ingevoegd, moeten we concluderen, dat Johannes niets afweet van de joodse godsdienst, want het is eenvoudig waanzinnig te veronderstellen dat een dergelijke leer ooit in een synagoge te berde gebracht zou zijn. In werkelijkheid zouden de hoorders zich met een schreeuw van woede op de spreker gestort en hem onmiddellijk gestenigd hebben. Wanneer deze tekst als echt aanvaard moet worden, dan is het overduidelijk, dat de evangelist Johannes zeer zeker geen jood was. Maar het is vermoedelijk een latere toevoeging.

De roomse priester Lagrange zegt in zijn commentaar over dit evangelie: „L'allusion à l'Eucharistie est évidente, et ne peut être méconnue par personne, sauf pour les protestants à méconnaitre la clarté des termes". Dat is juist en deze slag is aan hem. Maar Calvijn en Zwingli, behorend tot de Noordzee-cultuur, hebben instinctief ge-

voeld, dat ze dit product van de Mediterrane cultuur, niet aanvaarden konden. De eucharistie, het misoffer gaat hier overduidelijk terug tot zijn oorsprong, de vleesetende en bloeddrinkende Maenaden, opdat zij gemeenschap met Dionysus zouden hebben. En deze slag is aan mij. Bultmann geeft trouwens ook onmiddellijk toe, dat deze tekst als basis van de eucharistie kan gelden, maar ziet weer niet het imperialisme van Johannes, die Dionysus wil annexeren. Hij vindt deze uitspraak vreemd niet alleen ten opzichte van de „Gesamtanschauung" van de evangelist, maar ook tegenover zijn eschatologie. Tengevolge van de vele, vele bomen, kan hij het bos niet zien, omdat hij de eigenlijke „Gesamtanschauung" van de evangelist niet doorziet.

Dat Johannes zijn Christus de epiphanie van Dionysos wil laten annexeren, ligt er wel dik boven op in hfdst. 2 : 11. Nadat hij namelijk het water in wijn veranderd heeft, zegt de evangelist: „Dit *eerste teken* van zijn zending gaf Jezus in Kana in Galilea en *openbaarde* daarmee zijn glorie en zijn discipelen geloofden in hem". In hfdst. 15 gaat hij openlijk op de troon van Dionysus zitten en zegt: „Ik ben de ware wijnstok en mijn Vader is de wijnbouwer.... Blijf verenigd met mij en Ik zal met u verenigd blijven. Evenmin als een rank uit zichzelf vrucht kan dragen tenzij hij deel uitmaakt van de wijnstok, evenmin kunt gij dat, tenzij ge deel uitmaakt van mij. *Ik ben de wijnstok en gij zijt de ranken.* Hij die met mij verenigd blijft, terwijl Ik met hem verenigd ben, draagt volop vrucht, want gij kunt niets doen wanneer ge niet met mij verbonden blijft."

Wij mogen aannemen, dat Johannes weet waarover hij schrijft en dat hij zich in vele mysteriën heeft laten inwijden, wat toen vaak voorkwam. We hebben hier dus tevens een *eerstehands rapport over de kern van de mysteriën van Dionysus voor ons*....

Christus: de ware Attis

De tweede grote aanval van Johannes is gericht op Attis, de herder. Was Dionysus de heerser in het hellenistische Oosten, Attis en zijn moeder, Kybele, waren de machtigen in Rome en het Westen. Daarom moet deze slechte herder van zijn troon gesleurd worden en plaats maken voor Christus Triumfator, de goede herder. Maar hij attaqueert bovendien de andere slechte herder, *Hermes,* die als herder der mensen de naam Poimandres draagt, die de zielen geleidt naar de onsterfelijkheid. Ook de Egyptische Anubis is een herder. Maar zijn voornaamste aanval gold toch wel Attis, omdat zijn dienst de *Romeinse staatsgodsdienst* geworden was, evenals Dionysos in het Oosten met de

staatsmacht verbonden was. Het imperialisme van Johannes is, dunkt mij, vooral gericht op de staatsmacht. In het Oude Testament gold Jahweh als herder, vgl. Psalm 23: „De Heer is mijn Herder, mij zal niets ontbreken." Maar dit interesseert Johannes niet, zijn doel is het de slechte herders te vermoorden en hun plaats te laten innemen door de enige goede herder: Christus, de Augustus onder de goden. Maar deze bedoeling van onze evangelist zien Bultmann en de vele andere commentatoren niet. Zij laten hem maar beïnvloeden door wat niet al, alsof hij half dement is, en maar vaag weet, waar hij zijn christendom vandaan heeft. Hij preekt niet in het algemeen, maar hij *móórdt* de andere goden. Hij steekt ze de dolk in de keel en ruimt ze uit de weg.

Voor Attis raadpleegde ik H. Hepding „Attis, seine Mythen und sein Kult" (1903) en H. Grailot „Le culte de Cybèle, mère des dieux à Rome et dans l'Empire Romain" (1912). Vooral de laatstgenoemde belicht uitvoerig de grote verbreiding van deze godsdienst in het Westen en zijn staatkundige functie als Rijksgodsdienst.

Toen de Romeinse staatsgodsdienst van Jupiter, Juno en de andere goden nog niet in decadentie was geraakt, werd reeds, als gevolg van de rampen van de tweede Punische oorlog, toen Hannibal voor de poorten van Rome lag, de machtige godin, de Moeder der goden vanuit Klein-Azië naar Rome gebracht, in de hoop, dat zij wél zou kunnen helpen, nu de eigen goden blijkbaar machteloos waren. Haar beeld, waarvan het gezicht bestond uit een zwarte meteoorsteen — de zwarte Madonna — werd plechtig binnengehaald door vrouwen van de hoogste Romeinse adel in het jaar 204 v. C. *En zij hielp wél* en kreeg dus een groot prestige. Immers Hannibal verliet spoedig daarop Italië en de jaren daarop waren van grote vruchtbaarheid, want de oogsten waren phenomenaal. De nuchtere Romeinen hadden in het begin echter de grootste moeite aan haar erediensten te wennen, want deze geëxalteerde religie, met haar priesters, die eunuchen moesten zijn en zich als dansende derwischen gedroegen, lag niet in hun aard. Hielden dus de voorname geslachten zich eerst afzijdig, de vrouwen en de slaven voelden zich sterk tot deze dienst aangetrokken. Deze zwarte madonna was altijd vergezeld door de bloeiende jongeling Attis, die nu eens als haar zoon, dan weer als haar geliefde getekend wordt. De mythe verhaalt, dat deze *herder* Attis uit teleurgestelde liefde voor een nymph, die uit jalouzie door Kybele gedood was, zich ontmande onder een pijnboom en aan deze wond gestorven was tot grote droefheid van de Grote Moeder, die zich overgaf aan onttroost-

bare smart. Maar na drie dagen stond hij, als vegetatiegod, weer op uit de dood.

Deze mythische gebeurtenissen werden *in het publiek herdacht en gevierd.* Zijn dood werd elk jaar herdacht in de maand Maart. De 16e Maart begonnen negen dagen van penitentie, gedurende welke de gelovigen vastten en zich onthielden van sexueel verkeer. Bij het naderen van de nachtevening begon het drama van de dood en de opstanding van Attis. De 22e Maart was de dag van de „arbor intrat", het plechtig binnenhalen van de pijnboom, als symbool van Attis, die in processie naar zijn tempel gebracht werd. De 24e Maart vond de begrafenis van de god plaats onder groot misbaar van smart. Het was het feest van het bloed, want gelovigen en priesters brachten zich dansend wonden toe met zwepen en messen. Sommigen kwamen tot zo'n grote razernij, dat ze zichzelf castreerden: ze offerden hun mannelijkheid aan de Grote Moeder. Voortaan zijn ze Gallen, priesters, heiligen, reinen. Deze laatste dag werd in de strengste vasten doorgebracht gedurende de dodenwacht bij Attis, wiens lijk aan de voeten van de Grote Moeder lag. Maar bij het eerste lichten van de dageraad vond de opstanding van de god weer plaats: de dood kon hem niet houden, want de Moeder Aarde baart altijd weer opnieuw. De priester zalfde de gelovigen met heilige olie en onthulde het grote mysterie: de dood is overwonnen en allen die in Attis geloven, zullen opstaan zoals hij. De heilige taal was het Grieks en de priester sprak de rituele woorden uit: „Weest goedsmoeds, gelovigen, onze god is opgestaan. Ook voor U zal het heil dagen", waarop de menigte antwoordde, ook in de „kerktaal", het Grieks: „Wij allen zijn vol blijdschap". En dan begon op de 25e Maart het feest van de *Hilaria;* alom klonk de juichkreet: „Attis is waarlijk opgestaan". Allen tooiden zich met bloemen en kransen en men ging verkleed en gemaskerd rond: het was *Carnaval.* Het hoogtepunt daarvan was de processie van de Grote Moeder en Attis, gezeten op een wagen. De Archigallus, de Allerheiligste Vader, die bij de dood van Attis de vergeving der zonden had verkondigd en ook zijn priesters in alle steden van het Rijk het houden van gebeden voorgeschreven had voor het heil van de Keizer, Zijn Huis en de Senaat, volgde de heilige wagen, gekleed in een purperen pallium.... De Archigallus droeg de tiara en werd genoemd: Pappas, de heilige Vader. Bij het verbleken van de oude staatsgodsdienst, absorbeerde deze nieuwe religie alle macht en aanzien der oude goden. Kybele wordt de beschermmoeder van het gehele Rijk, Attis absorbeerde de Logos-idee en de zonnereligie van Mithras, waarbij hij het

offer van de Stier of van de Ram of het Lam annexeerde. Bij de inwijdingen in zijn mysteriën werd de neophyt in een graf gelegd, terwijl boven hem op een vloer waarin openingen waren gelaten het offerdier gedood werd, waarbij hijzelf overstroomd werd met het offerbloed. Het bloed van het Lam, resp. de Stier reinigt van alle zonden. Het centrum van deze inwijdingen was de *tempel* op de *Vaticaanse heuvel.* Al heel vroeg bouwde daar het Christendom een basiliek.

Het is duidelijk, dat de imperialist Johannes, deze wijd-verbreide Rijksgodsdienst moest overwinnen en annexeren. Daarom laat hij zijn Augustus-Christus het volgende proclameren (Joh. 10, passim): „Ik ben de goede herder en de goede herder zet zijn leven op het spel voor zijn schapen. De huurling, die geen herder is en die de schapen niet in eigendom heeft, neemt de vlucht en laat ze in de steek, als hij een wolf ziet en dan grijpt deze de kudde. Hij vlucht, omdat hij zich niet bekommert om de schapen. Ik ben de goede herder en ik ken mijne schapen en zij kennen mij, evenals de Vader mij kent en ik de Vader ken en ik geef mijn leven voor de schapen. Ik heb ook nog andere schapen, die nog niet tot mijn kudde behoren, maar ook hen moet ik leiden en zij zullen naar mijn stem horen en zij zullen zijn één kudde onder één herder. Daarom heeft de Vader mij lief, omdat ik mijn leven geef om het weer te ontvangen. Niemand nam het van mij, maar ik geef het vrijwillig. Ik heb de macht om het te geven en ik heb de macht om het weer te ontvangen. Dit is het bevel, dat ik van mijn Vader ontving. Voorwaar, ik zeg U, dat wie niet in de schapenstal komt door de deur, maar naar binnen klimt, die man is een dief en een rover, maar de man, die door de deur gaat is de schaapherder. Voor hem opent de wachtman de deur en de schapen luisteren naar zijn stem en hij noemt ze bij hun naam en leidt ze naar buiten. Wanneer hij ze allen uitgeleid heeft, gaat hij vooraan en zijn schapen volgen hem, omdat ze zijn stem kennen. Zij zullen geen vreemde volgen, maar zullen vluchten, omdat zij de vreemde stem niet kennen. Ik ben de deur voor de schapen. *Allen, die vóór mij kwamen, waren dieven en rovers.* Ik ben de deur. Wie door mij ingaat zal veilig zijn en hij zal in- en uitgaan en goede weide vinden. De dief komt alleen om te stelen, te doden en te verwoesten, maar Ik ben gekomen, opdat zij het Leven zullen ontvangen en het in groter volheid zullen bezitten."

De wil van Johannes om Attis weg te dringen — en Hermes Trismegistos — en zijn Christus in zijn plaats te zetten, komt hier wel overduidelijk tot uiting. Maar hiermede is hij met Attis nog niet klaar.

Hij moet ook zijn dood en opstanding annexeren. En zo verbindt hij in hfdst. 2 het overgeleverde verhaal omtrent de verdrijving van de wisselaars uit de tempel met de voorspelling, dat hij na drie dagen zal opstaan uit de dood. De joden vragen hem welk teken hij tonen zal om te bewijzen, dat hij hiertoe autoriteit had, waarop hij antwoordt: „Verwoest deze tempel en ik zal hem in drie dagen weer doen verrijzen". De joden begrijpen daarvan natuurlijk, zoals in het gehele evangelie niets, „maar Jezus," zegt Joh., „sprak hier van zijn lichaam als een tempel. Later, toen hij van de doden opgestaan was, herinnerden zijn discipelen zich, dat hij dit voorspeld had".

Twee eeuwen moesten verlopen, voordat dit imperialisme zegevierde, toen Constantijn in 313 het Edict van Milaan proclameerde en het Christendom als staatsgodsdienst sanctionneerde. Dionysus, Attis en de andere goden zijn dan alle geabsorbeerd, zodat Augustinus ons de uitroep van een priester van Cybele melden kon: „Et ipse Pileatus christianus est", zelfs de god met de phrygische muts, Attis, is een christen!

Deze twee voorbeelden zijn wel voldoende om aan te tonen, dat het Johannesevangelie niet in de eerste plaats een algemene verkondiging van de boodschap van Jezus is, maar dat het bepaald een existentieel geschrift is, een uiterst concrete verhandeling met het uitgesproken doel de voornaamste goden, mysteriën, inwijdingen en geheime gnostische leringen te absorberen in deze Christus-Augustus. De „Ik ben"-serie is aldus op verovering uit.

Ik ben: het leven gevende brood.
Ik ben: het Licht der wereld.
Ik ben: het leven gevende water.
Ik ben: de opstanding en het leven.
Ik ben: de weg, de waarheid en het leven.
Ik ben: de deur.
Ik ben: de goede herder en de ware wijnstok.

Al deze uitspraken moeten hun spits gericht hebben op een bepaalde god en zijn dienst. Na ongeveer een eeuw van onderzoek van het evangelie is het materiaal daarvoor wel bijeen, maar het is nodig het onder dit gezichtspunt te rangschikken. Ik heb hiervan een kort voorbeeld gegeven om de richting aan te geven, maar de rest van het werk moet gedaan worden door specialisten. Het is trouwens het werk van een synoptisch onderzoeker, dat hij geleid door zijn breder onderzoek, de specialisten nieuwe wegen kan wijzen en hen weer opmerk-

zaam kan maken op het bos als geheel, terwijl zij met hun minutieus onderzoek van takken en twijgen het woud niet meer zien konden.

Uit het bovenstaande is wel duidelijk geworden, dat de stichter der Roomse Kerk niet is geweest Jezus of Paulus of Petrus, maar de evangelist Johannes: een geniale figuur, wiens imperialistische architectonische geest nog altijd millioenen beheerst. Hij is het geweest, die duidelijk heeft ingezien, dat hij de hellenistische wereld niet kon winnen voor zijn christus triumphator, wanneer hij niet tevens een plaats gaf aan een Moedergodin. Daarom laat hij de verhoogde Christus aan het kruis Johannes bevelen de Moeder in zijn huis op te nemen. Dit proces vindt zijn canonisering op 22 Juni 431, toen het concilie te Efeze officieel Maria tot Moedermaagd proclameerde. Rome volgde onmiddellijk en bouwde de Santa Maria Maggiore: de Grote Moeder Kybele was weer thuis! En zij is voortdurend gegroeid, want in onze dagen is zij officieel lichamelijk ten hemel gevaren. Kybele is sterker gebleken dan Johannes, want hij wilde haar onderworpen houden aan zijn Christus. *C. G. Jung* en zijn leerling Heyer hebben belangrijke dingen gezegd over de Moeder als archetype, maar ik kan hier verder niet op ingaan. Alleen wil ik er op wijzen, dat dit archetype twee gezichten heeft: het beminnelijke, zorgende liefderijke, maar ook het heerszuchtige, verslindende monster, dat haar zonen dwingend aan zich onderwerpt. De hoogste dienst die haar priesters haar konden wijden, was het offer van hun mannelijkheid. Nog altijd brengen zij deze haar ten offer: schoondochters kan zij niet dulden. Zijzelf moet de enige vrouw zijn in hun leven.

Dat de hellenistische godsdiensten een grote invloed gehad hebben op het Christendom, heeft men al vroeg gemerkt, maar men zocht deze in de brieven van Paulus. Albert Schweitzer heeft hierin de grote verdienste gehad in zijn: „Die Mystik des Apostels Paulus" te bewijzen, dat deze niet bewust daardoor beïnfluenceerd is geweest en Oscar Cullmann toonde in zijn „Temps et histoire dans le christianisme primitif" (1947) dat de laat-joodse Paulinische religieuze geschiedphilosophie een uitermate dwingend en gesloten systeem is, niet Grieks, maar door en door joods. De overwinning van Paulus betekent dan ook de overwinning van de joodse geschiedopvatting over de Griekse. Deze laatste kende, evenals de Indische alleen de eeuwige wederkeer der dingen, evenals de hemellichamen na bepaalde tijd weer op hun uitgangspunt terugkeren. Jahweh is echter bij uitstek de god der geschiedenis. De inleiding tot de tien geboden luidt dan ook niet: Ik ben de Heer Uw God, de schepper van hemel en aarde, maar:

Ik ben de Heer, Uw God, die U uit Egypte uitgeleid heb. De profeten waren dan ook de eerste geschiedphilosophen en de latere apocalyptici en eschatologen volgden hun elementaire vraag: wat is de zin der historie? Schweitzer merkt dan ook terecht op, dat de eerste Klein-Aziatische kerkvaders geen invloed van Paulus' gedachten vertonen. Augustinus en later de hervormers, de Jansenisten en in onze dagen Karl Barth beroepen zich wel op hem.

De hellenistische invloeden zijn echter te kust en te keur te vinden bij de evangelist Johannes, die echter niet passief en onbewust deze opvattingen ondergaat, maar ze welbewust onderwerpt aan zijn Christus.

De tragedie van Jezus van Nazareth ligt hierin, dat hij verkondigde, dat God onmiddellijk nabij is, de Vader, tot Wie ieder zich onmiddellijk kan wenden en die zorgt voor Zijn kinderen, terwijl het hellenistisch milieu er van overtuigd was, dat God oneindig ver weg is in Zijn absolute geestelijkheid en heiligheid, zodat de mens slechts toegang tot hem hebben kan via zijn persoonlijk gedachte uitstralingen. Deze worden al naar gelang het milieu genoemd: de Wijsheid, de Mensenzoon, de Messias, de Logos, de Soter, de heiland. De socioloog Max Weber vestigt de aandacht op het verschijnsel van charismatische mensen, degenen, die een charisma, een genadegift ontvangen hebben en daardoor natuurlijke leiders zijn, omdat de mensen geloof hebben in hun bijzondere kwaliteiten. De geschiedenis nu laat de routinisatie zien van dit charisma en het is deze routinisatie, die hem vooral interesseert. Zijn belangstelling gaat uit, niet naar Caesar, maar naar het Caesarisme, niet naar Calvijn in de eerste plaats, maar naar het Calvinisme. Op dezelfde wijze zien we in het christendom de routinisatie, de bureaucratisering van het charisma van Jezus. We kunnen dit proces al constateren bij de eerste evangelisten. De gietvormen lagen gereed toen Jezus zijn leer verkondigde en nauwelijks was hij van het toneel verdwenen of hijzelf werd materiaal waarmede deze gietvormen gevuld werden. Het archetype godmens had zich al geprojecteerd in verschillende vegetatieve goden, maar zij bleven voorstellingen van de fantasie. Hier kwam nu echter een levend, concreet mens, die zijn vlees en bloed inbracht en ze daardoor krachtige dynamische inhoud gaf, zodat hijzelf de bij uitstek uitverkoren godmens moest worden. Uit de nevelvlagen, opgestegen uit de grond van deze hellenistische voorstellingen duikt zo nu en dan de eigenlijke Jezus van Nazareth op, maar wanneer we scherper willen toezien, is hij reeds niet meer zichtbaar. Vandaar dat Albert Schweitzer terecht

opgemerkt heeft, dat Jezus de grote Onbekende is. Wanneer dan ook Toynbee meent, dat onze cultuur te gronde moet gaan tenzij wij terugkeren tot het Christendom, dan is dat een dilettantistische opmerking, want dan moeten we vragen: welke christendom? Soms de boodschap van Johannes, die de goden van zijn tijd wil laten absorberen door zijn Christus, met het gevolg, dat deze heiland vol geladen wordt met deze godengestalten? Ik heb groot respect voor zijn veelomvattende historische kennis, maar als geschiedphilosoof blijft hij ver beneden de maat.

Een merkwaardig verschijnsel van onze tijd is wel het in pastei vallen van het Vrijzinnig Protestantisme. In de 19e eeuw had het zich al te zeer gebonden aan het toenmalig gesloten natuurwetenschappelijk wereldbeeld. Toen dit in elkaar stortte en men meer oog begon te krijgen voor de irrationele elementen van het godsdienstig leven bleek de grote meerderheid geen ruggegraat te bezitten, die sterk genoeg was om deze tegenslag te verdragen, maar men ging al meer orthodox denken, omdat deze leer de irrationele elementen bewaard had. Tegelijkertijd echter begon men de kern van het Vrijz. Protestantisme te verloochenen: namelijk de vaste overtuiging, dat de *critische methoden van de historische wetenschap geen onderscheid konden maken bij hun toepassing.* Niet alleen de z.g. profane, maar ook de z.g. heilige geschiedenis moet object zijn van deze beproefde methoden. Dit loslaten is de kern van de ineenstorting van hen die zich nog, ten onrechte, Vrijzinnig Protestant noemen. Men wil weer naar de „Una Sancta", de algemeen christelijke kerk en men ondersteunt naar vermogen het eenheidsstreven in de Ned. Herv. kerk, dat allen weer onder één belijdenishoed wil vangen. Men beweegt zich daarom naar de z.g. Middenorthodoxie. Waar dat toe leidt, blijkt wel overduidelijk uit bijv. de „Inleiding tot het Nieuwe Testament" ,1941) van professor Dr J. de Zwaan, wanneer hij op bl. 11 schrijft: „In de eeuw inleidingswetenschap.... heeft dat „historisch verstaan" zelfs zóveel aandacht gekregen, dat de indruk gewekt werd, alsof er niets belangrijkers bestond! Dat was een krasse overdrijving en onze tijd wordt zelfs wat *ongeduldig tegenover dit getreuzel met „historie": immers het N.T. is actueel.* Het is dat voor ons op vrijwel dezelfde wijze als voor de eerste hoorders, n.l. als een openbaring Gods, waarmede men zo maar niet klaar komt en die men niet van zich afschudden kan".... Dit ongeduld ten opzichte van het getreuzel van het historisch onderzoek is wel kenmerkend voor het gedegenereerde en in elkaar gezakte

Vrijzinnig Protestantisme van onze tijd. Onder invloed van Karl Barth laat men het exacte historische onderzoek naar een zeer ondergeschikte positie verhuizen en spreekt bij voorkeur over kairos, existentie nu, crisis etc. Dat onze tijd een toenemende belangstelling krijgt voor religie, is ongetwijfeld toe te juichen, maar de Nieuwe Reformatie, die ongetwijfeld zal komen, kan de boodschap van het N.T., waarover De Zwaan spreekt, maar niet zo zonder meer aanvaarden, want de eerste vraag is: welke boodschap? Dat het heidendom nu nog volop domineert in de Roomse kerk? Het is een buitengewoon interessant onderwerp voor historisch onderzoek, maar is toch voor ons niet meer actueel. Maar vergis U niet! De Remonstrantse Broederschap staat bekend als vrijzinnig. Maar het convent van Rem. predikanten, niet meer dan 60 mensen op een ledental van circa 20.000, stelde in 1940 een geloofsbelijdenis op, waarin o.a. voorkomt: „Wij geloven in Jezus Christus, beeltenis van Gods heilig wezen en openbaring van zijn genade. Voor allen is hij gekomen en voor allen is hij gestorven.... Hij is voor mens en gemeenschap de Weg, de Waarheid en het Leven". Wij zitten hier midden in het geschrift van Johannes de Veroveraar en onderwerper der hellenistische goden en dat moet nu actueel heten.

Het blad „Kerk en Wereld" is het orgaan van de Vrijzinnig Hervormden, maar de redacteur Smits, predikant te Den Haag, slaat er soms een dergelijke nonsens uit, dat men zich afvraagt: als het zo gesteld is met het groene hout, hoe zal dan het dorre er uit zien? Ook het Weekblad van de Nederlandse Protestantenbond gaat onder meerhoofdige leiding gestadig de orthodoxerende kant op. Het enige blad, dat de Vrijz. Prot. traditie hooghoudt, is het 14-daags blaadje „Zwingli" onder redactie van Ds Van Lunzen, Odoorn. Financiëel kan het nauwelijks het hoofd boven water houden en de bond daarachter, de Zwinglibond, is maar klein in ledental. In woord en geschrift gaan de afvallige Vrijzinnigen dan ook hevig te keer tegen deze kleine groep. Het is een jammerlijk schouwspel: deze in elkaar gezakte, verdorde, zelfgenoegzame epigonen van het vroeger zo bloeiend Vrijzinnig Protestantisme. De verklaring van dit merkwaardig verschijnsel meen ik te vinden in het *Nihilisme,* de mentaliteit, die brede kringen beheerst. Dit Nihilisme gelooft niet meer in de waarden van de oude cultuur, die ten ondergegaan is. Maar het gelooft ook niet in de mogelijkheid van een nieuwe cultuur, die nieuwe waarden schept. Toegepast op het V.P. betekent dit, dat de meerderheid zijn toevlucht neemt tot de waarden van oudere culturen, met name die van de Mediterrane wereld.

De kern van de zaak is, dat het V.P. de grote lijn van de historische ontwikkeling uit het oog verloren heeft. Deze is in het kort:

1. Het historische groeiproces stond bij het begin van onze jaartelling voor de opgave het joodse monotheïsme, zijn vroomheid en zijn geschiedphilosophie te doen absorberen door de hellenistische wereld.
2. Het opgaan van deze wereld in het jodendom was onmogelijk omdat hij dan nationaal joods zou moeten worden. De joodse propaganda heeft niet meer dan circa 12 % kunnen inlijven.
3. De enig mogelijke oplossing lag nu in de mutatie van Jezus de Nazarener, de laatste en grootste profeet, tot een hellenistisch mysteriegod, machtiger dan Dionysos, de Wijnstok, Attis (Hermes) de Herder, Mithras, het Licht der wereld, Asklepios, de heilbrengende Genezer, Heracles, e.a.
4. Door deze opening stroomden nu de resultaten van het joods religieus genie in de hellenistische en de latere culturen.
5. Het religieus besef van de moderne mens is totaal ontgroeid aan de toen levende voorstellingen en begrippen als: Messias, Mensenzoon, Logos, Christos, Kurios (Heer), Sotèr (Heiland) e.d.
6. *De leidinggevende middenorthodoxie in de Ned. Herv. Kerk kan dus met deze voorstellingen de buitenkerkelijke mens onmogelijk bereiken.*
7. De Vrijzinnig Protestanten dienen dus klaar en duidelijk te proclameren: deze hellenistische voorstellingen hebben hun geldigheid verloren evenals de laat-joodse geschiedphilosophie omtrent de ondergang van het Morgenland (Apocalyptiek en Eschatologie). Een nieuwe cultuur begint met een nieuwe religieuze geschiedphilosophie en een nieuwe interpretatie van het raadsel, dat Jezus de Nazarener genoemd wordt. Kortom: de religieuze Noordzeecultuur emancipeert zich van de religieuze Mediterrane cultuur.

Bertien Buyl

VERHAAL VOOR ROGIER

Hij bracht me door een smal gangetje met een zwaar fluwelen gordijn aan 't einde, zich verontschuldigend: de beleefdheid zegt dit en dat.... maar die stoep hier is erg hoog en ge zoudt kunnen vallen. In de veranda liet hij me voorgaan naar de keuken.

Hebt ge al gezien wat er op die muren geschilderd is?

Ik maakte de opmerking dat de tekening van die hel-blauwe vloer zo onrustig is dat ge eigenlijk nooit iets anders ziet, en alleen vaag een schemering van kleuren op de muren, maar hoe of wat er op geschilderd is, zou ik op geen stukken na kunnen zeggen.

Toen ik in de keuken kwam, brachten al dat zwart en die roodomrande ogen me weer bij waarom ik gekomen was, die vloer had het me bijna doen vergeten. Ik zei iets van innige deelneming terwijl ik Anna en Romanie de hand gaf. Romanie natuurlijk drukdoend met haar haren in de wind en op haar hoge hakken. Lieve hemel wat is dat vrouwmens lelijk!

Seffens had ze me weer ingepalmd: hoe is 't met de kindjes? en 't weer? magnifiek zeker op uw berg? o, wij hebben werk, werk; 'k weet niet waar mijn hoofd staat. Koos, ge zoudt me eens een aspirine moeten halen, hè ventje? Weer tegen mij: o, hoofdpijn dat ik heb, 't is ook zulk een slag, vier en twintig jaar, peins een keer, ge hebt haar toch gekend?

Nee, zei ik.

Ah, maar Rogier heeft ze gekend.

Ik dacht dat gij niet eens wist wie 't was maar zei niets.

Zij weer lament geven over de drukte, het verdriet, het kerkhof, haar zwarte hoed waaraan ze een sluier had trachten te futselen, terwijl de andere het allemaal stil stond te beamen al hoofdknikken.

Koos zei nu en dan dringend maar zo verschrikkelijk kalm, dat ik denk dat ze hem ook ferm op de zenuwen werkte, dat hij het geld wou. Zij al maar aan 't tateren tegen hem en mij terzelfder tijd: ge ziet er goed uit, ge ziet er snel uit, hoe heet ge weer, ik vergeet telkens uw naam.

Bertien, zei ik stom-automatisch en was kwaad dat ik niet zei: loop, riek het.

Ge stelt het goed, he?.... dat ziet ge wel.... god, Koos ik weet niet waar dat geld is. Tegen mij: zijt ge ook zo verstrooid? ge kunt zo

van die dagen hebben.... en dan zo één, 't was als een eigen kind, hebt ge haar gekend? ah nee, nee, nee, ge hebt het al gezegd.

Binst graaide ze in haar haar, in haar handtas, op de tafel en ging en deed op haar wankele stelten in die te kleine keuken.

Ik vind die keuken een hol, met die verweerde, schilferende muur van de overkant vlak bij hun raam. Er hangt daar iets dat me ik weet niet welk naar gevoel in mijn rug geeft.... in de hoek bij de stoof zat een jongen. Toen ik hem gewaar werd zei Anna met haar vermoeide, meelijwekkende stem: dat was haar man, van ons Madeleintje. Hij stond recht en knikte meewarig of hij zei: ecce homo. Hij leek geen twintig. Met dat zwart kostuum, zwarte kousen en schoenen, dat zwart, stijf hoedje boven op een onnozel kindergezicht dat tevens verbluft en bluffend scheen, vond ik hem een nietig monster, een hulpeloze parodie van een mens, in 't hol van twee heksen beland.

Ik kon 't over mijn hart niet krijgen hem ook mijn deelneming te zeggen. Hij ging zo lijdzaam weer zitten dat ik niet kon uitmaken of hij werkelijk terneergeslagen was of toch alleen maar de „diepgetroffen echtgenoot" speelde. „Echtgenoot"!! Ik griezel als ik denk aan zo'n melkmuil. Die half volwassen mannen lijken me even weerzinwekkend als een half voldragen kind.... en even zo veeleisend, schrokkerig, opdringerig.

Koos zat Romanie met een ondoorgrondelijke snuit gade te slaan.

Romanie: laat me eens denken, laat me eens denken. Ze zou het honderd keren gezegd hebben: laat me eens denken. O, Koos ik weet het niet, ik kan 't niet zeggen.

Koos zei boe noch bah.

Zij graaide in haar haar, taterde, ratelde aan één stuk door tegen hem en mij: Koos mijn hoofd is om te barsten.... de kinders hebben het misschien genomen; zijn d'uwe ook zulke bengels? voorzeker wel, he? kinders zijn al gelijk, ge hebt er nog eentje bij, heb ik gehoord?

't Is drie weken, zei ik.

Ge ziet er goed uit, ge ziet er snel uit, oprecht!

Ja, zei ik en hoorde meteen hoe stom het klonk.

De echtgenoot in kwestie verschanste zich onder zijn stijf zwart hoedje.

Wilt ge ze eens zien, zei Anna, ze ligt zo schoon.

Ik voelde dat ik moeilijk nee kon zeggen.

Koos, ga eens mee met Madame. Romanie stond midden de keuken op haar hoge hakken, met een hand voor d'ogen, met de andere mi-

merend al wat ze zei: 'k heb de deur gesloten en 'k had mijn groene mantel aan en daar zijn zakken in.... 'k heb Marietje bij de hand genomen en 'k had een boodschappentas mee want 'k moest brood hebben.... 'k zal daar nog eens kijken.... o Koos, 'k weet niet waar dat geld is....

't Was of ze Koos en mij in een duistere kamer gestopt hadden en we alle twee niet wisten wat, zoals ik hem stijf onbeholpen naast mij voelde staan en de indruk had dat hij het precies zo voelde van mij. We hoorden Anna zeggen: ge wilt ons Madeleintje zeker eens zien, Pol? Koos is daar ook juist.

Die Pol, ge weet wel, die met zijn neus, ging met een stap van één die weet hoe 't hoort op 't bed toe; breed sproeide hij een kruis met een hand en een lange, zware arm als van een mensaap.

't Is triestig, Anna. Hij schudde zijn hoofd. Zulk een snel, jong meisje, een bloem in 't schoonste van haar bloei afgerukt, zei hij tegen ons.

Hebt ge al op zijn stem gelet? Ze bromt en zingt binnenin zijn borstkas als een orgel.

Die auto's, zei hij, die auto's, ze rijden als zotten, er is geen deftig voetganger nog veilig op straat, ze moesten ze allemaal onder de straat doen rijden.... allemaal!

Hij zwaaide vervaarlijk met zijn armen, hij zal nog eens iemand 't hoofd afslaan voor hij het zelf weet.

Allemàal.... onder de straat.

Hij spreekt langzaam en al wat hij zegt, schijnt zo oprecht gemeend dat het bijna naïef of in ieder geval geweldig onschuldig aandoet.... 'k hoor hem graag bezig, die trage, diepe orgeltonen binnenin zijn geweldig karkas.

Ooooo.... zei hij jammerend tegen Anna, dat een mens zo iets moet aanzien.... ziet dat nu liggen, hoe schoon ligt ze daar.... en dat ge er niets kunt aan doen.

Koos.... 'k heb dat geld!!

Heilige Maria, zei Anna verschrikt. Koos en zij haastten zich buiten of ze met vereende krachten Romanie een prop gingen opsteken.

Hebt ge haar gekend?.... Ah, deed hij en na een ogenblik: ik wist niet dat ze er nog „zo goed uitzag".

Hij zei het telkens weer, hij scheen er niet bij te kunnen dat ze er nog „zo goed uitzag".

We bleven daar staan of we niet weg konden voor Koos ons kwam verlossen.

't Is zeker dat witte doek rond haar hoofd, herbegon hij. Ge ziet heur haar niet zó.... ze was ros.... een schraapmes van een meisje met een lelijke rosse permanent.... bah, zei hij afkerig en er volgde een hele strofe, een orgel dat zijn zwaarste tonen uitspuwt, over haar gestalte, haar spreken, haar doen, er deugde niets aan als ge hem geloofde.... toen, vergoeilijkend zei hij: 't was een sloor eigenlijk; en tot slot als een orgelpunt: en ze had maar één oog.

't Bleef in die duistere, zwoele ruimte natrillen: één oog.... Ik bekeek de gesloten, bolle oogleden; hij vangt ze, dacht ik. Ik voelde dat hij ook keek en met eens schiet hij op 't bed af met zijn zware, doorzakkende benen; 'k dacht: seffens zit hij er bovenop. Vlak bij haar stopt hij met een ruk, zijn armen bengelend langs zijn lijf. Huhhh! deed hij en deinsde een stap of twee achteruit. Hij keek om naar mij en 'k had veel goesting om me uit de voeten te maken maar 'k durfde niet roeren.

Hij kwam naar me toe zijn armen gestrekt in hulpzoekend, breed gebaar: en 'k moest u wel vertellen dat ze maar één oog had, als ge er nu niet bij waart zou ik denken dat ik scheel kijk!

Hij weer naar dat bed, hij stond daar zijn hoofd te rollen, knikkebollen en schudden terzelfder tijd was 't.

Kunt ge nu zo iets vragen aan de familie? Een mens die nog een gevoelig hart heeft?.... al is 't verre familie, ze hebben haar toch opgekweekt.... en ze was pas getrouwd.... en voilà, verongelukt ze niet vlak voor hun deur?! En met een gevaarlijke beweging naar mij toe: zoudt gij durven spreken over dat oog? En zich zwaar terugtrekkend: nee.... nee.... een mens doet dat niet.

Hij trok weer naar het bed, traag en gemeten, één die een stuk land afstapt. Plots klaart zijn tronie op; 't zal van de slag zijn.... gezwollen misschien....

Na een ogenblik, ik kon me bijna niet weerhouden te glimlachen en misschien heb ik toch gelachen, ik ben er niet zo zeker van of niet de spot of 't leedvermaak in trillende lichtjes op mijn gezicht stonden te dansen, toen ik het zijne in een meelijwekkende kramp zag vertrekken.

Het lijkt absoluut niet gezwollen, zei ik om toch iets te zeggen of om mijn spot van daarjuist te vergoeden....

En Koos die maar niet terugkwam, ik wilde daar weg, die zwoele lucht, het zwakke, flikkerende licht maakten me misselijk, niet echt misselijk, eerder bedwelmd en ook de nabijheid van die Pol. Pol de neus of Pol de mensaap, hoe zou je hem noemen? Of Pol de jenever-

pul? Zijn adem rook geweldig. 'k Had te weinig kennis van zaken om te zeggen of 't eigenlijk wel jenever was. De reuk mengde zich met de walm van de kaarsen, het hoopte zich op rond mij als een tastbare huls.

Hij had al een paar keer de hand geheven naar 't gezicht, beurtelings, wriemelend met de vingers, ze dan traag en breed openend, een stekvogel boven zijn prooi, vòòrproevend, aarzelend. Ze schiet neer en heft het ooglid.

Een zilverstuk....!! Zijn stem is zo laag dat ze van achter mij schijnt te komen. Ik had er genoeg van.... ik wilde weg.... ik kon niet.

Gaan ze haar daarmee begraven?

Ik trachtte te antwoorden, mijn tong roerde in mijn mond.

Denkt ge dat ze dàt zouden doen? Zijn vingertoppen wriemelden, betastten het idee.

Zouden ze dàt ècht doen? Hij smeekte, proefde de mogelijkheid. We hoorden een deur open en toe gaan. 'k Voelde me verschrompelen.

De vogel zweefde cirkelend boven het gesloten, stil gezicht, hing toen bijna onbeweeglijk, een oogwenk, een seconde zwaar als een barstensrijpe vrucht.

Hoe hij het doet, zie ik eigenlijk niet maar wel het gebaar van de andere hand die in zijn zak schuift.... en 'k hoor nog zijn stem die zo rustig en opgelucht zegt: 't zijn wel tien borrels gered.

't Is dus een jeneverlucht, dacht ik.

De walm van kaarsen zou me onwel maken, zeg ik als Koos binnenkomt en 'k maak een dwaze stap in 't ijle als ik de veranda inga omdat die hel-blauwe vloer me in d'ogen springt en ik aan die gevaarlijke hoge stoep onder het fluwelen gordijn dacht.

Chr. Kroes-Ligtenberg

HOLLANDSE PATRIOTTEN OP HET CHÂTEAU DE WATTE

Wie in Frankrijks uiterste N.W.-hoek, de heuvelachtige streek ten Zuiden van Duinkerken, en wel in de omgeving van St. Omer wil gaan zoeken naar het dorpje Watte en zijn Château, dat zo terloops in verschillende geschiedbronnen uit de patriottentijd genoemd wordt, hij zal van dat laatste niet veel anders dan een ruïne vinden. Het is de ruïne van wat eens een toevlucht is geweest voor een groep Hollanders — mannen, vrouwen en kinderen — die gevlucht waren bij de nadering van Pruisische troepen, de soldaten van Koning Frederik Willem II.

In de zomermaanden van het jaar 1787 hadden de patriotten, de strijders uit die dagen voor de rechten van de mens, steunend op de kracht van hun vrijcorpsen in verschillende steden, vertrouwend op het beleid van hun „vaderlandse regenten", die de plannen klaar hadden om van de Republiek der Verenigde Nederlanden weer een meer democratische staat te maken, hopend op hulp uit dat Frankrijk, van waaruit het parool „vrijheid en gelijkheid voor alle burgers" was binnengedrongen, in steden en in Staten een omwenteling beproefd. De zaak van de patriotten scheen toen niet slecht te staan, en de Prins van Oranje, het symbool van de reactie, had al sinds maanden met zijn gezin Den Haag verlaten.

Maar toen kwam de kritieke dag van de 28ste Juni: Prinses Wilhelmina, de nog altijd populaire Willemijntje, energieker dan haar aarzelende echtgenoot, had getracht de voor de Oranjes onhoudbare toestand te forceren door uit Nijmegen naar Den Haag terug te keren. Bij Goejanverwellesluis was haar door patriotten beleefd verzocht haar koets te verlaten en met haar gevolg in een boerderij nadere bevelen af te wachten. Toen het bevel van de Staten van Holland om haar door te laten te lang uitbleef naar haar zin, keerde zij terug. De belediging, zijn zuster aangedaan, werd voor de Koning van Pruisen aanleiding om zich gewapenderhand met onze binnenlandse aangelegenheden te gaan bemoeien, en... de Pruisische „veldtocht" van September betekende voor de patriotten een volkomen échec.

Zij vluchtten bij duizenden over de grenzen, te voet, te paard, per rijtuig, per schip. Zij trokken naar Antwerpen of naar Brussel, naar Hamburg of naar Bremen, naar Engeland of naar Rusland, sommigen heel naar Amerika, de meesten naar Frankrijk. Dáár was het leven niet alleen goedkoop, maar de Franse regering stelde ook steungelden ter

beschikking voor Hollandse patriotten, die zich in St. Omer en omgeving zouden willen vestigen. Met de verdeling van die gelden werd de Friese patriottenleider Jhr. Coert Lambertus van Beyma belast tezamen met Mr. Jan Valckenaer, de jonge professor uit Franeker. Toen die samenwerking niet vlotte, zo melden de geschiedenisboeken, verliet Valckenaer St. Omer en vestigde zich op het Château de Watte.

In de geschiedboeken — een naam, in onze dagen — een ruïne.

Maar er borrelt nog wel eens een geschiedbronnetje op, dat in het verborgen vloeide. Oude brieven, geschreven zonder enige gedachte aan het nageslacht, toch door familieleden van de schrijvers door de jaren heen bewaard, kunnen opeens een stukje geschiedenis voor ons doen leven. Het zijn dan niet in de eerste plaats de politici en de krijgslieden, die uit het stof van de eeuwen voor ons opstaan, maar de mensen in hen. Een stukje menselijke samenleving, de „associatie" van een groepje vooraanstaande felle patriotten, voorlopig gevlucht maar voorbestemd om na 1795 opnieuw hun rol in onze vaderlandse geschiedenis te gaan spelen, staat ons duidelijk voor ogen na het lezen van de brieven van Dr Wybo Fijnje en van zijn vrouw Emilie Luzac, uit de ballingschap aan beider familie in Holland geschreven en door háár familie bewaard.

Wybo Fijnje (eigenlijk Wiebe naar zijn Friese grootvader) was de zoon van een Doopsgezinde dominee. Vroeg wees geworden was de bizonder intelligente jongen, die op zijn 16e jaar het Haarlems gymnasium al doorlopen had, door zijn voogden ook tot het ambt van zijn vader bestemd: financiële redenen zullen hier wel meegesproken hebben. Maar toen hij op zijn 21ste jaar als proponent de Kweekschool van de Doopsgezinden te Amsterdam verliet, stelden zij hem in de gelegenheid om ook nog in Leiden te gaan studeren: na drie jaar promoveerde hij tot doctor in de letteren en wijsbegeerte. Hij had vóór zijn promotie intussen al een beroep bij de Doopsgezinde Gemeente te Deventer aangenomen: hij moest natuurlijk zo gauw mogelijk gaan verdienen. Maar in Deventer bleef hij geen jaar: door goede vrienden geholpen kon hij te Delft de uitgave van de Hollandse Historische Courant, alsmede een huis met drukkerij overnemen. Zo werd hij courantier en een groot courantier: onder zijn redaktie werd het Delftse krantje een leidend oppositieblad in de Republiek. Ook was hij te Delft de stichter van het vrijcorps en vertegenwoordigde hij dit in de vergaderingen te Leiden met de vrijcorpsen uit andere steden: zo werd hij met Pieter Vreede de opsteller van het zogenaamde „Leids Ontwerp", het werkprogramma van de patriotten. Hij speelde in Augustus 1787

te Delft de hoofdrol bij het omzetten van de stedelijke regering: geen wonder dat hij bij de komst van de Pruisen moest vluchten en dat hij met veertien anderen voor eeuwig uit Delft verbannen werd. Dank zij de Hollandse Historische Courant was hij intussen een welgesteld man geworden: hij woonde in een weelderig ingericht huis op de Oude Delft met een grote tuin, koetshuis en stalling, annex zijn drukkerij, die op de Vest uitkwam. Hij hield equipage en bezat aan de Vliet het buiten Vlietenburg. Toen ook zijn vrouw met de beide kinderen uit Delft vluchtte, moesten zij dit alles achterlaten, maar dank zij het optreden van het trouwe personeel bleef hun bezit bij de plundering van Delft door het Oranjegepeupel ongeschonden, en dank zij Emilies broer, de knappe advokaat Jan Luzac uit Leiden, werd ook Fijnjes eigendomsrecht op dit alles erkend. Alleen hielden de inkomsten uit de Hollandse Historische Courant, geschat op *f* 12 à 13000 per jaar, op te vloeien, zodat zij toch tot een betrekkelijke armoede vervielen.

Voor Emilie Luzac, dochter uit de bekende Leidse courantiersfamilie, de uitgevers van de in de hele beschaafde wereld gelezen „Gazette de Leyde", in overvloed opgegroeid, al kende pas het jongere geslacht de weelde van equipages en buitenverblijven, was de overgang in de ballingschap zeer groot. Zij was niet sterk en verwachtte daarbij haar derde kind. Haar vlucht naar Antwerpen, waar zij haar man zou vinden, met de beide kinderen, Jantje van 10 en Miete Coosje van 8 jaar, waarbij de vrouw van de meesterknecht van de drukkerij haar trouw vergezelde, heeft zij in uitvoerige brieven beschreven. Gelukkig ontbreekt aan haar droevig relaas de humor toch ook niet.

Wybo Fijnje zelf was eerst naar Bremen gevlucht, maar Antwerpen leek hem per slot veiliger. Ook zijn reis daarheen door Duitsland en Brabant vinden wij in lange brieven verhaald. Het gezin verhuisde al spoedig naar Brussel, daar werd het derde kindje geboren, dat maar een paar dagen geleefd heeft, en begin Juni 1788 vinden wij hen op het Château de Watte geïnstalleerd.

Wie had hun het eerst over de voordelen van een verhuizing naar Frankrijk gesproken? Bij zijn aankomst in Brussel uit Bremen op 27 November had Fijnje daar zijn vriend Mappa uit Delft gevonden, „dat mij een alleraangenaamste verrassing was", schrijft hij. Geen wonder, met wie had hij nauwer samengewerkt dan met deze gewezen officier, die na zijn huwelijk met Antje Paspoort te Delft een lettergieterij was begonnen? Mappa was in de zomer van 1787 niet alleen de „generaal" van het Delftse vrijcorps geweest, maar van het hele Zuid-Hollandse legertje, dat zo graag tegen de Pruisen had willen

vechten. Zijn afstammelingen in Amerika bewaren nog in een met lichtblauwe zijde beklede doos — behalve de zes liefdesbrieven uit de dagen dat Antjes vader nog geen toestemming tot haar huwelijk wilde geven „ces beaux jours où ils étaient si malheureux", — een met groen laken omzoomde epaulet met franje van het fijnste zilverfiligrain, een doux souvenir uit zijn generaalsdagen. Antje was de boezemvriendin van Emilie Fijnje.

Toen de mannen elkaar in Brussel ontmoetten, was zij nog met de kinderen bij haar vader in Delft, want zij volgde haar man eerst, toen hij zich in Frankrijk vestigde. Ook dit gezin met drie kinderen vinden wij dan op het Château de Watte.

Terwijl de Fijnjes in Brussel waren, komt voor het eerst de naam Valckenaer in een van de brieven voor: „Gister avond meenden wij U te schrijven; dan de komst van Neef en Nigt Valckenaer, die den geheelen avond zeer aangenaam bij ons doorbragten, heeft zulks verhinderd." Prof. Valckenaer was een volle neef van Emilie Luzac, wier moeder een Valckenaer was. Hij had onder de patriotten in Franeker een grote rol gespeeld en het dus veiliger gevonden naar Frankrijk uit te wijken. Ook hem en zijn vrouw zullen wij op het Château de Watte terugzien.

Wat de Fijnjes zelf betreft: over hun plannen om naar Frankrijk te gaan schreef Emilie het eerst op 30 Maart 1788. Haar man zou eens, omdat zij in Brussel van zijn vertaalwerk en het houden van kommensaals niet konden leven, in een van de afgelegen provincies van Frankrijk op het platteland naar een klein buitengoed gaan omzien. Slaagde hij, dan zou hij haar en de kinderen komen halen. „Hier kwam nog eene tweede reden bij, die ons Frankrijk deeden verkiezen", schrijft zij, „te weeten dat men daar aan voornaame Patriotten, welke door de Revolutie veel geleeden en verlooren hadden, met vrouw en kinderen bezwaard, eenige vergoeding of Pensioen uitloofde, mits dat men daadelijk zonder verwijl zig met zijn gezin aldaar ter woon kwam neederzetten, vermits Vrankrijk het zeer euvel opnam, dat de voornaamste lieden alle in Braband bleeven hangen."

Haar man zou om te beginnen in Frans Vlaanderen een kamer huren, zodat hij vast in Frankrijk zijn domicilie had. Want — het is bekend — einde Maart 1788 werd de lijst van rechthebbenden op onderstand gesloten.

Op 28 April schrijft zij, dat haar man „digt bij St. Omer een kasteel op een berg geleegen gevonden heeft, hetgeen tot eene goede en gemakkelijke wooning zal geapropieerd worden, en waar eenige van

onze min gegoede Patriotten insgelijks hun verblijf zullen neemen, elk een of twee of meerder kaamers huurende, waar elk volkoome vrij en hun eige menage doen zal, van de Boom- en Tuinvrugten die op de Plaats welke dit kasteel omringt in overvloed zijn, hun mondbehoeftens vinden, en het overige uit een Dorp aan de voet van den Berg gelegen of wel van St. Omer zelve laaten koomen ... het is aldaar naar men zegt zeer goedkoop leeven en de Tuin leeverd abondante vrugten; de onkosten zullen niet groot zijn, vermits hetgeen door arbeiders doorgaans verrigt word, nu door twee huisgezinne van geruineerde Patriotten zal verrigt worden, die daarvoor een beneficie van vrij wooning groenten en fruit zullen genieten; de huur zal van dit kasteel niet zwaar zijn, als de eerste twee Jaaren slegts ieder Jaar *f* 600 Liv. en de volgende *f* 1200 zijnde, wij elk Jaar los en de Bisschop van St. Omer die ons dit kasteel verhuurd, voor neegen Jaaren verbonden. Alhier zullen zig ten minste zes huisgezinnen vestigen, waaronder H^ren^ Mappa, Valckenaer, Daendels, Eyck, wij en nog een Heer van Vlaardingen, moogelijk koomen er nog meer lieden, doch het getal der huisgezinne moet niet boven agt zijn."

Zo stelt dus Emilie Fijnje ook ons, het nageslacht, volkomen op de hoogte van dat, tot dusverre enigszins mysterieuze Château de Watte. Het was een bij de verdrijving van de Jezuïeten uit Frankrijk door deze verlaten en aan het kapittel van St. Omer vervallen klooster, en het had al geruime tijd leeg gestaan.

Maar zodra de Fijnjes na een moeilijke en voor de, door al het doorgestane volkomen uitgeputte vrouw ook vermoeiende reis te Watte waren aangekomen, greep Emilie weer naar de pen om in haar fijne schrift 12 kantjes vol te schrijven. De familie in Holland maakt zich ongerust over dit experiment: zij moeten haastig gerustgesteld worden.

Het was een tegenvaller, dat de noodzakelijke opknapping en verbouwing van het huis niet klaar was. Het was nog vol werkvolk met het daarbij behorend lawaai, maar verschillende heren van de associatie hadden er zich al gevestigd, deels om toezicht op het werkvolk te houden, deels om er van het mooie zomerweer te genieten; Mevrouw Valckenaer was nog in St. Omer en kwam wel eens kijken, en Mevrouw Mappa met haar drie kinderen in het dorpje Watte. Behalve deze namen vinden wij in Emilies brief nu ook die van Daendels, die van Mr. van Nieveld, een advokaat uit Leiden en die van een minder bekende Godar.

Toen iedereen zag, hoe doodzwak Emilie was, werd aan de Fijnjes het eerst klaargekomen kwartier toegewezen (ik vertel het nu met haar

eigen woorden) „bestaande uit twee kaamers met twee cabinettjes, alle hun uitzigt op het veld hebbende en het schoonste gezigt, waarvan men zig geen denkbeeld in Holland maaken kan opleeverd. Het kasteel ligt op een berg met heuvelen valleien beeken bosschen zaay en bouwlanden omringd, en heeft een oneindig ver uitgestrekt gezigt van eenige mijlen in de rondte voor zig; eene meenigte van tuinen zo voor boom als teeltvrugten waarvan wij het genot hebben, verschaffen de schoonste wandelingen, en een allerzindelijkste ferme ligt er naast aan. Hier vandaan krijg ik des morgens en s'avonds warme melk die mij hoogst noodzaakelijk word en mijne vervallene kragten moogelijk weeder spoedig zal doen herwinnen. Zo niet dit en het gezond aangenaam buitenleeven 't welk ik thans zo heerlijk genieten kan mij helpt, zal ook niets mij helpen, doch ik heb goede hoop en zal moogelijk eens dik en vet worden..."

Het zal daar geen weelde zijn als in het onvolprezen Holland: zij zullen zich eenvoudig inrichten maar alles nieuw nemen. Bedgordijnen zal zij zelf maken van halfsleetse fijne beddelakens en ze met sitsen randen afzetten. Dit is goedkoper dan wol en praktischer wegens het zachtere klimaat en het gevaar van wandluizen, waar zij in Brussel en onder weg in Duinkerken al kennis mee gemaakt hebben.

Laten de broers en zusters toch niet bang zijn, dat zij in een „morsig verblijf" met zoveel huisgezinnen zal moeten wonen. „De wooning is ruim en groot en de apartementen van een elk zijn quartier vrij op eene groote ruime gang waarvan er drie boven elkanderen zijn uitkomende, die evenals een corridor van kaamers kunne aangemerkt worden, zodat men uit en in het kasteel, en zelf uit en in zijne apartementen kan gaan zonder de minste gemeenschap met de andere vrienden, indien men zulks niet verkiest, te behoeven te hebben..."

De briefschrijfster haast zich dan om ook geruststellende mededelingen te doen over de medebewoners van het kasteel. Over Valckenaer en de Mappa's behoeft zij niets te vertellen; doordat zij in Franeker woonden, is Nigt Valckenaer bij de Leidse familie minder bekend, maar Emilie noemt haar een lieve voorkomende vrouw, die haar in St. Omer veel diensten en vriendschap bewezen heeft. Daar moesten n.l. de inkopen voor de inrichting van het huis gedaan worden en daarvoor was zij zelf veel te zwak.

De verdere bewoners waren Daendels en zijn vrouw en drie ongetrouwde heren. „Daendels van Hattem", zo vervolgt zij, „onlangs met eene Jufv. van Vlierden kleindogter van Capt. Sloet die in onze buurd te Leiden op het Raapenburg gewoond heeft, gehuwd, zult gij mooge-

lijk bij renomed of bij de nu laatst over hem uitgesprooken sententie weegens het zwaard over het hoofd te moeten hebben, wel hebben hooren noemen." Nu, Daendels was bekend genoeg door de grote rol die hij in Hattem en Elburg gespeeld had bij de patriotse revolutie in Gelderland. Die over hem uitgesproken straf van het zwaard over het hoofd te moeten hebben was hij ontlopen: dit was een symbolische onthoofding, waarbij de gestrafte op het schavot moest knielen, alsof het ernst was, maar het zwaard bleef net ver genoeg van zijn hoofd om hem alleen maar een doodschrik aan te jagen; daarop volgde dan verbanning. In Friesland is deze straf wegens het patriotisme toegepast op de Bolswarder burgemeester van der Burg. De pikante bizonderheid, dat Daendels' jonge vrouw zijn „geschaakte bruid" was, vertelt Emilie niet; zij waren over de grens, in Duitsland, getrouwd.

De advokaat van Nieveld, een van de voormannen van de Leidse patriotten, behoefde niet verder voorgesteld te worden. „Van den Heuvel", schrijft zij, „is een zeer stil mensch, een Doctor in de medicijne van Vlaardingen, die een liefhebber van studie inzonderheid van de Philosoffie is"; Fijnje kende hem sinds lang uit de patriottenbeweging. Van Godar zegt zij: „hij is my minder bekend, doch behaagt mij zeer, stil, denkend en goedaardig". Twee Delftenaren, de boekhandelaar Verbeek en de meester-schrijnwerker Vrijdag, waren uit de „commote" gevallen, omdat zij van hun Franse toelage alleen de inwoning niet konden betalen. De eerste woonde aan de voet van de berg in een aardig huisje, maar beiden gingen al gauw naar Duinkerken, waar beter wat te verdienen was.

Duur was het wonen op het kasteel allerminst. De zaak was zeer praktisch opgezet, op coöperatieve grondslag: „een ieder van ons zal iets toebrengen ter algemeene onkosten zo van timmerasie als verbeeteringen der Tuinen etc. op een intrest van 4 P.C. en alsdan zal van de hoofdzom eenige obligatien gemaakt worden die uit het Product der kosten der inwooning successivelijk zullen afgelost worden."

Een bezwaar van het afgelegen oord was, dat men de kinderen niet naar school kon sturen: de ouders moesten ze zelf onderwijzen. Fijnje was in Brussel trouwens al begonnen zijn 11 jarige zoon behalve Latijn ook Duits en Engels te onderwijzen, maar het leren van de kleine Miete-Coosje kwam voor rekening van de moeder. Dit was een reden voor Emilie om niet geheel afwijzend te staan tegenover het voorstel van haar broer in Leiden en Fijnjes broer in Amsterdam om de kinderen tot zich te nemen.

Personeel was in Watte wel te krijgen, zowel Frans als Hollands. De

onvermogende patriotten verdienden nog graag wat als huisknecht naast hun toelage. Wat dat betreft had Emilie haar handen vrij om zich aan de opvoeding van Miete-Coosje te wijden, maar over één of twee jaar zou zij haar „aardig lief troosteresje" toch misschien moeten missen.

In de mooie zomerdagen was het kasteel zelfs een verrukkelijk verblijf en de landstreek scheen zeer gezond te zijn, wat aan het beter eten van de kinderen al duidelijk te merken was. Ook zij zelf ging vooruit, vooral nu zij beter sliep en goede hulp had, een zindelijk Frans meisje, dat eerst in Duinkerken bij Engelsen gediend had. Over de „morsigheid" van de Fransen raakt de briefschrijfster overigens niet uitgepraat. Maar veel wordt goedgemaakt doordat de apartementen zo vrolijk zijn en een verrukkelijk uitzicht hebben over „alles wat men schoon kan noemen". De Fijnjes woonden rez de chaussée, maar alle keukens waren in het sousterrain en ieder gezin had zijn bergruimte op zolder. Ook de vroegere kerk werd als bergruimte gebruikt. Wat aanvankelijk nog ontbrak, was de rust: „de werklieden gaan uit en in, de deuren staan open, nieuwsgierige vreemdelingen of kennissen die dit oord koomen bezoeken, beklimmen de Berg en verzoeken het kasteel te zien; wil men dan niet biezonder zijn, moeten uwe apartementen open staan ter bezigtiging..."

Zo leefden zij daar, onze gevluchte en sommige ook verbannen patriotten in hun verrukkelijk verblijf in het Frans-Vlaamse heuvelland. Zij vormden een homogene groep, doordat zij allen door dezelfde ideeën bezield waren en ook allen uit dezelfde intellektuele kringen afkomstig. Zij waren door de praktische opzet van de samenwoning vrij om zich meer of minder met elkaar te bemoeien, maar er was, misschien juist daardoor, een hartelijk onderling verkeer. Daendels en zijn vrouw hadden Dr van den Heuvel en de heer Godar in de kost genomen en de Valckenaers Mr van Nieveld. Wij lezen over een grote vispartij van de heren in de vijvers bij het kasteel, waarbij liefst driehonderd karpers werden gevangen, die zij voor 't grootste deel weer in het water gooiden; wij lezen over wandelingen en theevisites, over het gezellige spelen van de kinderen op het voorplein, over de vele boeken die de vluchtelingen meegenomen hadden of uit Holland gestuurd gekregen en die zij elkaar uitleenden, wij lezen over studie van de filosofie, maar toen het winter werd, ook over een societeit van de heren, waar gespeeld en over politiek gesproken werd. De kinderen kwamen dan bij elkaar de spelletjes doen „op het gansje" en andere, die de kinderen ook nu nog graag spelen en zij kregen hun kopje

chokolade- of theemelk. Jantje Fijnje, de oudste van het groepje, van huis uit een veel-lezer, verslond in zijn vrije uren Don Quichot, dat hij van Neef Valckenaer geleend had. De vriendinnen Antje Mappa en Emilie Fijnje genoten uren van elkaars gezelschap en ook de Valckenaers kwamen gedurig bij hun oudere neef en nicht aanlopen.

Toch — er was iets abnormaals in dit leven van daadkrachtige mannen, die zich tot grote dingen in staat geacht hadden. Uit den aard der zaak hadden de vrouwen, die haar huiselijke bezigheden en haar zorg voor de kinderen net zo goed hadden als thuis, het gemakkelijker.

De eerste die zich aan dit genoeglijk vakantiebestaan ging onttrekken, was de jonge en vurige Daendels. In zijn later leven, al spoedig als generaal van het Hollands legertje dat in 1795 met Pichegru het vaderland kwam bevrijden, veel later als gouverneur-generaal van Indië, heeft hij getoond wat hij waard was. Daar zat hij nu en leefde van een Franse toelage! Maar er was in Frankrijk voor een energiek man ook nog wel wat te verdienen en om dit te gaan proberen verliet hij al in het najaar het Château de Watte en ging wonen in Bergen bij Duinkerken, waar hij kans zag om in de handel geld te verdienen.

Korte tijd later werd zijn apartement overgenomen door de patriot Bernardus Blok, die zijn vrouw en een dochtertje meebracht. Deze Blok, in Makassar geboren, was als student te Leiden al door het patriotisme gegrepen. Toen hij advokaat in Enkhuizen was, later in Hoorn, had hij verbinding met de Franeker patriotten van Beyma en Valckenaer, en hij werd een voorman van de West-Friese patriotten; ook hij was verbannen en gevlucht. Later is hij in Indië de secretaris van Daendels geweest.

Voorlopig betekende ook dit gezin een aanwinst voor de gemeenschap op het Château de Watte. Maar kort na hun komst leed die gemeenschap een groot verlies door het sterven van Emilie Fijnje. Zij was al in September ernstig ziek geworden, maar dank zij de goede zorgen van Dr van den Heuvel leek begin October het levensgevaar geweken. Men had haar voorzichtig overgebracht naar een rustige kamer bij de fermier, waar zij door een eigen meid werd opgepast, terwijl niet alleen haar man maar ook alle dames van het kasteel om de beurt haar bezochten en alles deden, wat voor de zieke prettig kon wezen. Mevrouw Mappa strekte haar zorgen vooral over de kinderen uit. Langzamerhand kwamen de krachten van de zieke terug, en Dr van Schelle uit Duinkerken, ook een gevluchte Leidse patriot, in consult geroepen, meende dat alle gevaar geweken was, maar dat het herstel langzaam zou gaan. Nog voor de winter, op een zomerse 1 November-

dag bij warme zonneschijn kon zij weer aan de arm van haar man naar het eigen apartement teruglopen. Daar heeft zij toen nog enige gelukkige weken beleefd met haar man en kinderen, terwijl Dr van den Heuvel na het vertrek van Daendels hun huisgenoot was geworden, en een dochter van de boekhandelaar Verbeek het huishouden voor haar deed. Ziehier hoe Fijnje hun leven op het kasteel voor de familieleden in Holland beschrijft:

„Wanneer zij opstond, hadden wij reeds ontbeeten, maar zij vond een warme kamer, een stoof, een makkelijke leuningstoel en haar morgen-chocolade gereed, verkwikte zig, beschikte van haar stoel het noodzaakelijkste der huishouding, ontfing van den een of ander een kort bezoek, ging zelve wel eens bij Mevrouw Mappa, liet haar Dogtertje nevens haar naayen, of luisterde naar het voor de vuist expliceeren van Jantje uit het Hoogduitsch en Engels, die alle morgens les hield. Des middags, zo als het voorëeten geeindigd, en het dessert van appelen en peeren (waarvan onze Tuinen ons overvloed geeven) opgezet was, las ik regulier twee of drie bedrijven voor uit een fraai Treur- of Blijspel van Voltaire, Racine etc. (want ook aan Boeken ontbreekt het ons niet, en de een leent den ander). Dit vermaakte haar zo, dat zij somtijds zelve las, mij verzoekende intussen een pijp te rooken. Die taak afgedaan en den maaltijd geeindigd zijnde, gingen de kinderen speelen op het Voorplein, en van den Heuvel en ik wandelen. Tegen den donker vergaderden wij allen weder om thee te drinken en dan las Jantje voor uit de Hollandsche Vertaaling der algemeene Historie, den eenen avond een epoque uit Spanje, den anderen een gelijktijdig epoque uit Vrankrijk, even terwijl ik, door mijne sterke beoeffening van dien tak van studie, als Professor ageerde, en de lectuur door aanmerkingen opheldere. In deeze soort van Collegie houden scheen zij een ongemeen behagen te hebben, en dit duurde doorgaans anderhalf uur. Dan ging van den Heuvel naar zijne kamer om te studeeren, en Jantje onderwees vervolgens zijn zusje en Keesje Mappa, onder mijn opzigt, in de geographie, waartoe wij hier goede kaarten hebben. Ook naar deze oeffening scheen zij met genoegen te luisteren, onder 't afwasschen van het theegoed, naayen etc. Vervolgens gingen onze kinderen naar 't Quartier van den Heer Mappa, om met de kinderen aldaar te speelen. In dien tijd was ik met mijne lieve Vrouw of alleen, of Mevrouw Mappa kwam dan wat praaten, of Neef Valckenaer kwam eens inloopen enz. Mijne particuliere beezigheeden deed ik 's morgens vroeg, want ik heb hier de gewoonte weder aangenoomen van bijtijds op te staan. Onder het avondeeten verschafte de samenwooning en kunde van den Heer van

den Heuvel ons doorgaans een aangenaam discours. Zie daar eene schilderij van onze eenvoudige niet ongevallige levenswijze, welke bij een beter saisoen en volkomene herstelling van kragten, nog veel aangenaamer gevarieerd zou geworden zijn, hoe zeer in den winter zelfs onze wooning hier iets vrolijks heeft. Had het God mogen behagen, mijne lieve Vrouw in het leven te spaaren, zouden wij hier nog al taamelijk gelukkig kunnen geweest zijn..."

Emilie had al weer eens in het zonnetje op het voorplein en ééns buiten de muren van het kasteel gewandeld, zij had de andere dames een contra-theevisite gemaakt als dank voor alle bewezen diensten, zij begon zelf de teugels van het huishouden weer in handen te nemen, toen een gevatte kou het begin werd van een ziekte, waarvan zij niet meer zou genezen. Nù was het de beurt van Fijnje om lange brieven te schrijven, nù was het zijn tijd om te getuigen van alle vriendschap en hulp die hij van de medebewoners van het kasteel, zonder uitzondering had ondervonden, al was Mevrouw Mappa de ster, die boven allen uitblonk. Alle smart, alle moeilijkheden aan dit sterfgeval verbonden zouden Fijnje geheel overstelpt hebben, schrijft hij, „zo niet mijner dierbaare Overleedenes getrouwe Hartvriendin, Mevrouw Mappa, hoe zeer zelve met eene zwaare huishouding van Man, drie kinderen en een Inwooner belaaden, mij en mijne kinderen te hulpe kwam met eene liefde, ijver en onvermoeidheid, waartoe alleen waare Godsvrugt en zuivere vriendschap iemand in staat kunnen stellen, die den gewoonen aart eenmaal van menschelijke deelneeming en dienstvaardigheid verre overtreffen en door geene dankbaarheid of wederdiensten, maar alleen door de Godheid kunnen vergolden worden."

Er was geen van de inwoners van het kasteel, of hij of zij hielp Fijnje zoveel mogelijk. Het afleggen van de dode, de voorbereiding van de begrafenis, die op het Protestantse kerkhof te St. Omer moest plaats hebben en waar heel wat papieren voor nodig waren, het laten maken van de kist, de zorg voor de rouwkleren, die voor het huishouden en de kinderen, alles werd door Fijnjes medebewoners als vanzelfsprekende taak van hem overgenomen. Het werd een eenvoudige rouwstoet: de kist gedekt met een uit St. Omer gezonden rouwkleed werd op de wagen geplaatst door zes van de onbemiddelde patriotten uit Watte, die er te voet naast bleven gaan, en dan volgde de éne rouwkoets met Fijnje, Valckenaer, Mappa en Dr van den Heuvel, terwijl Fijnjes knecht naast het portier ging; terug gingen zij allen te voet. Mevrouw Blok ontving de rouwdragenden bij hun vertrek. Mevrouw Valckenaer bij hun terugkomst. Allen deden hun best om Fijnje, die — emo-

tioneel mens als hij was — volkomen van streek was, de voor hem zo nodige afleiding te bezorgen, want als men hem alleen liet... Maar, zo schrijft hij, enigszins tot rust gekomen: „Mijne Kinderen zijn mij thans eene groote vervulling. Ik ondervind nu ook, dat het verlies eener beminde Moeder de geneegenheid voor de nagebleevene Panden werkzaamer en vuuriger maakt. Dit gevoel ik inzonderheid omtrent Miete-Koosje, die, volgens ieders oordeel, de beminnelijkste van beiden is. Mevrouw Mappa verklaart haar zo lief te hebben als haare eigene Kinderen. Jan moet met kunst, met overleg, veelal met gezag tot zijn pligt gebracht worden. Zij is gehoorzaam met zagtheid van karakter en met liefde. Met het enkele zeggen: *gij zoud' er uw Vader plaisier mede doen,* krijg ik alles van haar, en kan ik zelfs haare hartstogten doen zwijgen. Wanneer zij mij bedroefd ziet, zal zij zelfs haar spel verlaaten, om mij te komen troosten, zelfs met aanmerkingen boven haar jaaren, doch waarvan zij de principes aan haar lieve Moeder te danken heeft. Somtijds is er iets naïfs en kinderlijks onder gemengd, dat mij te midden in mijne aandoeningen doet glimlachen. Zo zei ze eens: *mijn lieve Vader, ik zal u nooit verlaaten; ik zal maaken dat ik goed leer huishouden, en dan zal ik u oppassen; en als ik trouw, want ik zal immers ook eens trouwen, zult gij bij mij inwoonen, en als mijn vrijer het niet hebben wil, zal ik hem bedanken, al was de Bruiloft al klaar, en hem zeggen, ga jij bij een Vrijster, die haar Vader niet lief heeft, want ik zal mijn Vader nooit verlaaten, neen nooit! Maar als Vader sterft, dan kan ik het niet helpen, dan verlaat ik hem niet, maar dan verlaat hij mij.* Hoe zeer ik rechtvaardig en billijk omtrent beide mijne Kinderen handele en zij gelijkelijk in mijne zorgen en gunsten deelen, is het niet dan natuurlijk, dat het treffend verschil tusschen hun temperament en karakter mijn hart, in weerwil van mij zelven, meer tot de eene dan tot den anderen doet overhellen. Intusschen zijn zij zeer te vreeden met hun lot, en schrikken op het denkbeeld van mogelijk met het aanstaande Voorjaar naar Holland te zullen gezonden worden; een denkbeeld dat ook mij allerhardst valt, en waartoe niets dan bezef van onvermijdelijken pligt, waarvoor alles wijken moet, mij zou kunnen doen besluiten."

Het moest er evenwel van komen. Toen Mappa in 1787 naar Frankrijk vluchtte, liep hij al rond met het plan om evenals zijn oude vriend François van der Kemp, (die 25 Maart 1788 uit Le Havre naar Amerika vertrok), in de nieuwe wereld een nieuwe toekomst te gaan zoeken. Hij had in December 1787 in Ostende al pogingen gedaan om zich een mogelijkheid voor zijn overtocht over de Oceaan te verzekeren, maar

het was hem allerminst gemakkelijk gebleken om op een zeilschip behoorlijke passage voor een gezin te vinden.

En nu was het zover: in de zomer van 1789 kon het gezin Mappa naar New York vertrekken, en toen was het voor Fijnje niet meer mogelijk zijn huishouden in stand te houden.

De laatste brief uit de serie-Luzac is er een van zijn broer Hendrik, waarin deze aan Prof. Jan Luzac uit het „verrukkelijk district" rondom het Château de Watte meldt, dat hij en zijn vrouw met de beide kinderen naar Holland komen. Wybo Fijnje ging later naar Duinkerken.

Zo viel langzamerhand de kleine „associatie" uiteen. Ik heb niet kunnen nagaan, hoe lang het Château de Watte nog door patriotten bewoond is geweest: in elk geval had het als verblijf voor Hollandse vluchtelingen in 1795 zijn reden van bestaan verloren. Maar ons kan het voor ogen blijven staan als een klein eiland van rust in de bewogen revolutiejaren op het einde van de 18e eeuw.

KORT BESTEK

Ollie B. Bommel en de Hoge Academische Raad

Wie in het avondblad van Maandag 21 September de rectoraatsoverdrachten aan de universiteiten en hogescholen gelezen heeft, zal, als wij, getroffen zijn door het feit, dat er geen scheidende rector was zonder klacht. Laten wij hopen, dat de optredende rectores begrijpen, dat al die klachten evenzoveel opdrachten voor hen betekenen.

Maar is dat, zal de ervarene zeggen, dan iets nieuws? Is dat niet elk jaar opnieuw het geval? Er zou inderdaad geen reden voor zijn er bij stil te staan, ware het niet, dat dit jaar de klachten allen één oorzaak hadden: gebrek aan geld.

Door de een immers is geklaagd over de honorering en pensioenering der hoogleraren, door de ander over de concurrentie van industriële laboratoria, door een derde over gebrek *aan,* door een vierde *van* studenten en door een vijfde tenslotte over de onmogelijkheid om buitenlandse gasten op waardige wijze te ontvangen. Alle euvelen, die door geld en, vergeleken met de kosten onzer bewapening, niet eens veel geld, zouden te verhelpen zijn.

Er is nog altijd een wetsontwerp voor een Hoge Academische Raad in voorbereiding, waarmee men noch in de Leidse noch in de Utrechtse noch ook in de Amsterdamse Academische Senaat veel op heeft, om het zacht uit te drukken. Zou er niet iets voor te zeggen zijn — aldus onze gedachte bij het lezen van al die in wezen finantiële klachten — die raad te vervangen door de aanstelling van Ollie B. Bommel, de enige Heer nog „voor wie geld geen rol speelt", als Opperkanselier van al onze inrichtingen van Hoger Onderwijs? Tom Poes zou er gauw genoeg achter zijn, waar de schoen 'm wringt en er ook wel iets op weten.

De 'Times' op de Derde Weg.

De verslagen over de achtste Assemblée van de Verenigde Naties, die 15 September j.l. geopend is, zijn weer geen opwekkende lectuur. Opnieuw wordt onze indruk bevestigd, dat, zo er één instelling is die niet aan de scheiding der wereld in tweeën ontkomt, het deze is, en dan wel zó, dat zij van de supernationale organisatie, die zij behoorde te zijn, meer en meer dreigt te verworden tot een instrument van de buitenlandse politiek der Verenigde Staten.

Dit is een ernstige beschuldiging. Wij hebben haar tot nog toe in

deze krasse vorm dan ook nog niet uitgesproken. We zouden het wellicht ook nu nog niet gedaan hebben, als wij ons daarbij niet geschraagd voelden door een beschouwing reeds aan de vooravond dezer vergadering aan diezelfde stelling gewijd door een nog altijd onverdacht conservatief orgaan als *The Times* (15 Sept., p. 7, 2e kol.).

Het is waar, het blad waarschuwt eerst voor het andere gevaar: van de V.N. te zien als een orgaan, dat zich met allerlei 'binnenlandse' aangelegenheden zou moeten bemoeien — daaronder vallen voor het blad dan de rassenkwestie in de Unie van Zuid-Afrika, het Franse beleid in Marokko en Tunis en de rapporten over de niet-zelfbesturende gebieden —, maar daarover is het slechts kort om dan met het volle gewicht van zijn gezag op het ook door ons gesignaleerde gevaar van een anti-communistische politiek in de V.N. te drukken. „Maar daar is het tegenovergestelde gevaar" — zegt het na een regel of tien aan het andere gewijd te hebben — „dat de V.N. haar universeel karakter verliezen en afzakken tot de status van een alliantie der 'vrije' wereld tegen de communistische wereld."

En aan het slot nog eens — na een pleidooi voor een ruimere toelating tot de conferentie-tafel die de Koreaanse oorlog beëindigen moet (vergeefs pleidooi naar men weet) — „het wezenlijk karakter van de V.N. is universeel en vredestichtend; zij dient zo spoedig mogelijk te worden bevrijd uit de haar opgedrongen rol van een verbond van oorlogvoerenden".

The Times op de derde weg. Het zal in Washington een pijnlijke indruk maken. Foster Dulles en de zijnen rest echter niet veel anders dan met Uilenspiegel te zeggen — als zij daar tenminste de humor voor hebben — „de mensen houden niet van me, maar ik maak het er naar".

De linie van de Linie

In „Het Parool" van 12 September was een opzienbarend artikel te lezen over „neo-fascistische invloeden in het R.K. weekblad De Linie", over een aantal leden van bestuur, directie en hoofdredactie, na conflict afgetreden, en over scherpe tegenstellingen in de sociëteit van paters Jezuïeten. Aldus de koppen, die, dit keer, de inhoud wel dekken.

In de „Volkskrant" van 14 September wordt hierop gereageerd, in hoofdzaak door een betoog, dat het, anders dan de zegsman van „Het Parool" meent, niet om politiek, maar om journalistiek gaat. Dat het verschil van inzicht niet zou betreffen al of niet neo-fascisme, maar al

of niet een serieus opinie-blad, óf een soort *The Tablet* (als men dat dan serieus wil noemen) óf een soort Roomse Elsevier (alsof dat al niet rijkelijk Rooms was). En hebben we bovendien in „De Nieuwe Eeuw" niet allang een goed R.K. opinieblad? Maar ter zake.

We hebben anders weinig behoefte „Het Parool" bij te vallen. We kennen geen groot dagblad, dat onverantwoordelijker geleid wordt en dan ook jammerlijker faalt in de ons dierbaarste rubrieken van wetenschap en kunst. Maar dit keer moeten wij deze krant toch bijvallen. Niet wat zijn verslag van de inwendige ruzie bij „De Linie" betreft, want daar weten wij niets meer van, dan wat wij daar lazen, maar wel in die zin, dat het stuk in de „Volkskrant" daar allerminst een weerlegging van is. Waarom immers zouden het niet neo-fascisten zijn, die een „serieus" en de niet-fascisten die een gezellig blad willen? Voor die veronderstelling pleit, helaas, zelfs veel.

Het blijft dus zaak op de linie van de „Linie" te letten.

BONAE LITERAE

I. F. STONE, *The hidden history of the Korean War,* Monthly Rev. Press, New York 1952.

De gebeurtenissen van de laatste maanden tonen maar al te duidelijk, wie degenen zijn die de totstandkoming van een vreedzame oplossing van het Koreaanse vraagstuk in de weg staan. Tegenover een opvallende zelfbeheersing en een lange reeks van concessies van de kant van Noord-Koreanen en Chinezen stelden Syngman Rhee en Foster Dulles telkens opnieuw provocaties en dreigementen in een mate, die schrik en verwarring heeft gebracht in wat men met een zeker euphemisme „de vrije wereld" pleegt te noemen. In korte tijd hebben de Amerikanen kans gezien, de sympathie van hun bondgenoten te verspelen en zichzelf te isoleren.

Dat wij hier niet met een nieuw verschijnsel te maken hebben, maar met een geestesgesteldheid, die al van het begin van het Koreaans conflict zijn funeste invloed deed gelden en ons al meermalen op de rand van een Derde Wereldoorlog heeft gebracht, kunnen wij leren uit het opzienbarende boek van de Amerikaanse journalist Stone.

De schrijver poogt met een macht van bewijsmateriaal, opgebouwd uit officiële Amerikaanse documenten en berichten of beschouwingen uit gezaghebbende Amerikaanse en Britse bladen aan te tonen, hoe er achter de schermen van het Koreaanse conflict een luguber spel met mensenlevens is gespeeld, met als enig doel, de Verenigde Staten in een gewapend conflict met het nieuwe China te betrekken. De boze genius van deze sluwe machinaties bevond zich op het Geallieerd Hoofdkwartier te Tokio. Hij heette Generaal MacArthur. Maar ook de overige Amerikaanse leiders gaan volgens Stone allerminst vrijuit. Foster Dulles, dezelfde die in 1939 had gezegd dat „alleen hysterie kon doen geloven dat Duitsland, Japan of Italië oorlog tegen ons in het zin hebben", speelde het spel van de China Lobby trouw mee. En Truman en Acheson oefenden weliswaar op sommige ogenblikken een matigende invloed uit, maar lieten het Hoofdkwartier te Tokio toch in grote trekken zijn gang gaan. En na het ontslag van MacArthur zette Ridgway diens politiek van gekleurde berichtgeving en faits accomplis trouw voort.

Al bij het uitbreken van het Koreaans conflict speelde het Hoofdkwartier te Tokio een geheimzinnig spel, dat er op neerkwam dat de Noord-Koreanen werden uitgelokt tot een daad, die de strijd in het Verre Oosten kon ontketenen. Maar ook in het verdere verloop van de strijd was er, volgens het beeld dat Stone uit de authentieke bescheiden reconstrueert, bij de Amerikaanse generaals een doorlopend streven naar uitbreiding van het conflict, vooral op de momenten dat een einde van de strijd of een overeenkomst in zicht was. Telkens opnieuw werden de Verenigde Naties, en soms ook de Amerikaanse regering, voor voldongen feiten gesteld, of werd tijdig een valse berichtgeving gefabriceerd, die het gevaar voor vrede moest keren. De politieke oogmerken van de militairen overheersten zozeer de militaire overwegingen, dat men zelfs een volkomen overbodige haastige terugtocht uit Noord-Korea organiseerde,

om maar de indruk te wekken dat Chinezen op massale schaal aan de strijd deelnamen, en daarmee een aanval op de Chinese bases te rechtvaardigen. Dat de toeleg niet gelukt is, zou enkel aan de voortdurende uiterste zelfbeheersing van de Noordelijken en Chinezen te danken zijn.

Het werk van een fantast, die de historie behandelt als ware zij een ouderwetse schelmenroman met pikzwarte schurken? Het is waar, het boek laat zich lezen als een detectiveverhaal, en nu en dan kost het ons moeite om ons te realiseren dat het gaat over mensen van vlees en bloed — vooral bloed. En toch kunnen wij ons er niet zo gemakkelijk van afmaken. Daarvoor zijn de beschuldigingen zowel als de toon van het boek te ernstig. Ook al krijgt men hier en daar de indruk, dat Stone de zaken al te zeer vereenvoudigt en daardoor een al te rechtlijnig en simplistisch beeld van de gebeurtenissen geeft, is toch het door hem bijeengebrachte bewijsmateriaal veel te belangrijk en te overtuigend om er achteloos aan voorbij te gaan. Al durven wij niet, zonder nadere studie en toetsing der documenten, een definitief oordeel te vellen over ieder detail van Stone's betoog, dan kunnen wij toch met een gerust geweten verklaren, dat wij hier een belangrijk stuk contemporaine geschiedschrijving voor ons hebben, dat getuigt van een scherp critisch inzicht en een gezond wantrouwen in wat ons in officiële communiqué's en krantenberichten wordt voorgeschoteld.

In hun voorwoord zeggen de uitgevers, dat als genoeg Amerikanen dit boek zouden lezen, het een van die zeldzame documenten zou kunnen worden die, als Zola's „J'accuse", geschiedenis maken. Het feit dat Foster Dulles nog steeds aan de touwtjes trekt, en dat de Mac's — is het niet de een, dan is het de ander wel — nog de toon aangeven, bewijst dat veel te weinig Amerikanen het gelezen hebben. Het is, als ik goed ben ingelicht, nooit weerlegd — men heeft er een ander probaat middel op toegepast: men heeft het boek doodgezwegen. En met dat al zijn de gevaren, waaraan de wereld enige malen ternauwernood ontsnapte, nog steeds zeer actueel. Uit dit boek kan men leren, op welke manier misschien straks weer een nieuw strijdtoneel zal worden geschapen.

Laten dan althans Nederlanders in groten getale het boek lezen, opdat zij beseffen, dat ook zij een, matigende, rol in de geschiedenis te spelen hebben. Nederlands traditionele rol, die wij welhaast vergeten schijnen.

W. F. W.

Studenten:

AANSTONDS UW PROMOTIE!

Denkt tijdig aan een degelijke verzorging en uitvoering van uw

PROEFSCHRIFT

De drukkerij der Wereldbibliotheek belast zich gaarne met uw opdracht.

Vraagt vrijblijvend offerte aan:

N.V. WERELDBIBLIOTHEEK
Adm. de Ruyterweg 545
Amsterdam-W. Tel. 84512/82555

Zojuist verschenen de 2e druk van:
Albert van der Hoogte
HET LAATSTE UUR
Een kroniek
uit het naoorlogse Indonesië
Gebonden f 5.90

Dit boek is niet zo zeer een „roman" als wel in de eerste plaats een „kroniek", zoals de ondertitel aangeeft: een kroniek in moderne stijl, geschreven met grote intensiteit. Een document humain, zoals onze letterkunde er slechts weinige kent. Een ieder die belang stelt in de overgang van Indië tot Indonesië, en die bovendien kennis wil nemen van een opmerkelijk schrijftalent, zal getroffen worden door de wijze waarop de auteur van „Het Laatste Uur" zijn uit historisch en literair oogpunt belangrijke stof heeft verwerkt.

Verkrijgbaar in de boekhandel
UITGEVERIJ CONTACT
Amsterdam - Antwerpen

KUNSTBOEKEN VAN
contact

ARS MUNDI
Rome
Chartres

DE SCHOONHEID VAN ONS LAND
Koorbanken, Koorhekken en Kansels
De Vlaamse Kunst
Houten Beelden
Romaanse Kerkelijke Bouwkunst
De Nederlandse Schilderkunst I:
Van Geertgen tot Frans Hals
De Nederlandse Schilderkunst II:
Het Tijdperk van Rembrandt en Vermeer

HEDENDAAGSE NEDERLANDSE KUNST
Grafiek
(in Nederlandse, Engelse en Franse editie)

VERKRIJGBAAR IN DE BOEKHANDEL

BIJ DE

WERELDBIBLIOTHEEK

VERSCHENEN OP HET GEBIED DER

WIJSBEGEERTE:

MARCUS AURELIUS ANTONINUS
Zelfbespiegelingen
Tweede druk

RENÉ DESCARTES
Vertoog over de Methode
Tweede druk

PROF. DR G. DE LORENZO
Het oude Boeddhisme

FRIEDRICH NIETZSCHE
Aldus sprak Zarathoestra
Derde druk

PLATO
De Staat, of gesprek over de rechtvaardigheid in mens en gemeenschap

J. J. POORTMAN
Repertorium der Nederlandse Wijsbegeerte

B. DE SPINOZA
Ethica
Derde druk

NICO VAN SUCHTELEN
Uit de Diepten der Ziel
Vijfde druk
Tot het Al-Ene
Tweede druk

Deze uitgaven zijn verkrijgbaar in de boekhandel
Raadpleeg het Handboekje der W.B.-V.